

Margarita Mladenova. Semantics of Possessive Verbs in Bulgarian, Czech and Russian. Sofia: University Press „St. Kliment Ohridski“, 2018. 872 p. ISBN 978-954-07- 4494-0

ABSTRACT

The book presents an analysis of the verbs, and partly of other predicative lexicon, from the semantic field of possession in Bulgarian, Czech and Russian, in four synchronic cross-sections of the history of the three languages – the initial period of Slavic literary languages, the 14th century, the 17th century and 20–21st centuries – and in terms of their functioning in speech according to the classical Saussure's opposition of language versus speech. The empirical material which is in the focus of analysis has been drawn from a single voluminous or two less voluminous texts for each synchronic cross-section. A starting point of the study is the idea of the priority of pragmatic necessity to express a certain meaning, which makes the text producer search for an appropriate wording, and, provided that it lacks, for other means of expression, already existing in the language, with widened or even completely new semantics. In this respect, the present state of things, which is characterized by polysemy of most verbs, is considered as being conditioned by the range of their primary meanings. For that purpose the notion of *semantic potential* is introduced, defined as *the ability of a protolanguage root and its successors to express a certain range of meanings, abstracted by inductive analysis and generalization of the semantics of discursive uses realized in each language*. This concept reflects our intent to identify the historical roots of development of the lexical meanings of the verbs analysed, as well as the need to express, in a number of cases, the relationship between words from different lexical and morphological classes whose semantics is based on common old Indo-European roots.

Маргарита Младенова. Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски“, 2018. 872 с. ISBN 978-954-07-4494-0

РЕЗЮМЕ

Книгата представя анализ на глаголите, а отчасти и на друга предикатна лексика от семантичното поле на притежанието (посесивността) в българския, чешкия и руския език в четири синхронни среза от съществуването на езиците – началния период на книжнината на славянски езици, XIV в., XVII в. и XX–XXI в., с оглед на функционирането им в речта съгласно класическата сосюровска опозиция език ~ реч. Емпиричният материал, който е обект на анализ, е почерпан от по едно по-обемно (или две по-малки по обем) произведения за съответния език през посочените векове. Отправна точка за изследването е представата за водещото положение на прагматичната необходимост да се изрази определено значение, която насочва продуктора на текста към търсене на подходяща формулировка и при евентуална липса на такава води до привличане на съществуващи досега в езиците изразни средства с разширена или дори съвсем нова семантика. В такъв смисъл се търси обхватът на първичните значения, обусловили съвременното състояние, където голяма част от глаголите са многозначни. С тази цел се въвежда понятието *семантичен потенциал*, дефинирано като *способността на даден праязиков корен и неговите исторически наследници да изразява определен кръг от значения, абстрахирани чрез индуктивен анализ и обобщаване на семантиката от реализирани дискурсни употреби във всеки от езиците*. То отразява стремежа да се установят историческите корени, въз основа на които се развива лексикалното значение на интересуващите ни глаголи, както и необходимостта в редица случаи да се представят и взаимоотношенията между думи от различни лексикални и морфологични класове, чиято семантика се опира на общи древни индоевропейски корени.

Маргарита Младенова. Семантика глаголов обладания в българском, чешском и русском языках. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски“, 2018. 872 с. ISBN 978-954-07-4494-0

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе представлен анализ глаголов, а частично и остальной предикатной лексики, семантического поля притяжания (посессивности) в болгарском, чешском и русском языках в рамках четырех периодов их существования – начального периода

славянской книжности, XIV в., XVII в. и XX–XXI вв. – с учетом их функционирования в речи согласно классической соссюровской оппозиции язык ~ речь. Анализируемый эмпирический материал эксцерпирован из одного объемного (или двух меньших по объему) произведений на каждом из трех языков (для каждого из четырех периодов). Отправной точкой исследования является идея о ведущем положении прагматической потребности выразить определенное значение, в силу которой продюктор текста вынужден искать подходящие средства выражения, а в случае нехватки таких средств – использовать уже существующий языковой материал с расширенной или даже с совершенно новой семантикой. Таким образом, нас интересует объем первичных значений, которые обусловили возникновение современного состояния, характеризующегося полисемантичностью большинства глаголов. В связи с этим было введено понятие семантического потенциала: способность праязыкового корня и его исторических наследников выражать определенное количество значений, абстрагированных посредством индуктивного анализа и обобщения семантики текстовых употреблений исследуемых глаголов в трех языках. Соответственно, были определены первичные исторические корни, на которых развивается лексическое значение интересующих нас глаголов. Для целей анализа в ряде случаев было необходимо представить и взаимоотношения между словами разных лексических и морфологических классов, чья семантика строится на общих древних индоевропейских корнях.

Full length – В цялост – В полноте

Margarita Mladenova. Semantics of Possessive Verbs in Bulgarian, Czech and Russian

The book presents an analysis of the verbs, and partly of other predicative lexicon, from the semantic field of possession in Bulgarian, Czech and Russian, in four synchronic cross-sections of the history of the three languages – the initial period of Slavic literary languages, the 14th century, the 17th century and 20–21st centuries – and in terms of their functioning in speech according to the classical Saussure's opposition of language versus speech. The empirical material which is in the focus of analysis has been drawn from a single voluminous or two less voluminous texts for each synchronic cross-section. A starting point of the study is the idea of the priority of pragmatic necessity to express a certain meaning, which makes the text producer search for an appropriate wording, and, provided that it lacks, for other means of expression, already existing in the language, with widened or even completely new semantics. In this respect, the present state of things, which is characterized by polysemy of most verbs, is considered as being conditioned by the range of their primary meanings. For that purpose the notion of *semantic potential* is introduced, defined as *the ability of a protolanguage root and its successors to express a certain range of meanings, abstracted by inductive analysis and generalization of the semantics of discursive uses realized in each language*. This concept reflects our intent to identify the historical roots of development of the lexical meanings of the verbs analysed, as well as the need to express, in a number of cases, the relationship between words from different lexical and morphological classes whose semantics is based on common old Indo-European roots.

1. The author applies her own methodology to the research, elaborated on the basis of two respective levels of lexical analysis: lexemic, which includes all meanings of a given word, and lexical-semantic, which studies independently the concrete meanings of a word as its lexical-semantic variants. The lexical-semantic variants (LSV) of the verbs expressing possession are considered as members of a lexical-semantic field (cf. Ufimceva, 1974: 76; Bojadžiev, 1999: 140) and a component analysis of the respective verbs is employed to prove its objective existence. The presence of a possessive seme occurring in all syntagmatic combinations of a verb in linear organization of speech is the criterion of its belonging to the lexical-semantic field of possession. Thus, the lexical-semantic variant is a generalization of the individual uses of a lexeme with all its concrete meanings. The methods applied to the concrete analysis for the purpose of determining the composition of a semantic field are as follows:

Component analysis of the semantics of the respective verbs in their contrastive study (Filipec, Čermák 1985: 61–69, Čermák 2010: 56–60);

Semantic (semasiologic and onomasiologic) analysis of the systemic relationships within the field of possession for each of the languages;

Comparative-historical study of the semantics of the verbs analysed on the basis of established material similarities and historical reconstructions (Horálek 1962: 17–28) – the role of chronology and of the broad comparative basis is emphasized by Bauer (1963/1972: 18–20); defining some typological features of the three languages as a focus combining comparative-historical and contrastive methods (Dančev 2001: 11).

The method of synchronic cross-sections as ancillary to comparative-historical study, used mainly to analyse the syntagmatic and paradigmatic relationships (Horálek 1962: 29–32) of the verbs from the lexical-semantic field of possession and to establish the historical changes in their semantics and their uses in the three languages considered.

The analysis starts from the concept of the *sememe* of each lexical-semantic variant (LSV) of the respective verbs as *a semantic unity formed by one, or several, component semes*. In this sense, the *seme* itself is conceived as *an elementary semantic component* in the meaning of each LSV of the verbs (Filipec, Čermák 1985: 66–71).

As a further criterion for specifying the semantic structure of a verb, the notion of *conceptualization*, taken from cognitive linguistics, is used (e.g., Šmelev, Bulygina 1997, Popova, M. 2012: 33–34), meaning *the main referential element from reality* that underlies the semantics of the respective lexeme, i.e. the peculiarity of a certain phenomenon, which becomes the basis for the nomination of its denotatum – in our case, the relations of possession. Since verbal reference (denoting a dynamic characteristic of a substance) is specific in comparison with substantival reference, the application of the term *conceptualization* to possessive verbs marks the type of abstracted relations between the semes and/or the actants underlying the semantic structure of each verb. For example, in the case of the verb *imam* ‘have’, because of its simple semantic structure, the conceptualization expresses only the view-point of the sole owner (possessor) to the possessed (possessum). Whereas in the cases of *dam* ‘give’ and *vzema* ‘take’, where the semantic structure is complicated by the presence of a second – causative – component seme, and reflects the existence of a first and a second possessor, there is a mirror conceptualization: in *dam* it expresses the perspective of the first possessor, while in *vzema* it expresses the perspective of the new possessor. In *prinadleža* ‘belong’ the conceptualization is patientive because it formulates the perspective of the possessum as syntactic subject but semantic patient. In syntactic structure the perspective most often reflects the position of the agent, i.e. it is agentive.

With some of the verbs we may observe a specific distribution of the factors associated with the functional sentence perspective, in which the conceptualization from the view-point of a given participant in relations of possession does not coincide with the semantic accent of the verb, which is embedded in the intrinsic meaning of its root. For example, the verbs *liša* ‘deprive’ and *lipsvam* ‘be missing’ express the seme of ‘absence’, however, while the conceptualization from the perspective of the possessum coincides with the semantic accent in the case of *lipsvam* ‘be missing’, in the case of *liša* ‘deprive’ the conceptualization is from the perspective of an agent who may not participate in the possessive relation, but the functional accent is placed on the state of the first possessor after the action was performed. In such cases, the term *semantic accent* is also employed.

2. Possession generally reflects the relations between two entities – an owner (possessor) and the owned (possessum) – which underlie the idea of possession (cf. Seiler 1983). The linguistic expression of these relations depends on the speaker’s point of view (concerning the role of this concept in the morphological system of Bulgarian cf. Nitsolova 2008: 38–39) – in terms of whether the position of the owner or that of the owned comes to the foreground (*have* vs. *belong*). The intrinsic structure of possession is also heterogeneous (Nitsolova 2008: 166–167). It should be added that with most verbs belonging to the semantic field of possession the component analysis reveals the presence of two, rather than one, possessors as it is with the verbs *dam/davam* ‘give’ and *vzema/vzemam* ‘take’, which are, besides, conversive in terms of syntax, concerning the process expressed by the verb (cf. Ondrejović 1989: 91–110). The process of transition of the possessum from one to a second possessor is expressed both by the conceptualization of each of the verbs and by the number and type of actants in the syntactic structure generated by the predicate.

Most works on possession take into account its interaction with categories as existence, localization, action, reciprocity, which find different expressions in the various languages (cf. Nitsolova 2013: 183). As far as actionality in the Slavic languages is concerned, apart from *vzema/vzemam* ‘take’ pointed out by B. Heine (1997: 91) we may also add its paradigmatic correlates *dam/davam* ‘give’, *ostavja/ostavjam* ‘leave’, *podam/podavam* ‘pass, submit’, *predam/predavam* ‘transmit, hand in’, *(iz)pratja/(iz)praštam* ‘send’ and many others. Their list is specified on the basis of realized uses greatly influenced by discourse factors which condition the nuances of the meaning in each particular use. Therefore, account has also been taken of cases where the possessive meaning may not be original but is potentially possible in some contexts.

The presence of grammatical criteria to distinguish between the various uses of possessive verbs is not indispensable. The semantic distinctions between two LSVs often do not affect the occurring syntactic structures. The picture is additionally complicated by the notions of permanent and temporary property, or occasional and spatial proximity, which are expressed by the means of possession proper in particular micro-situations (cf. Kuna 2012: 111–115). Semantic groupings like the opposition of part versus whole, or characteristic, human relations and possession in the narrow sense are used in the analysis. The first three groups, often referred to as “inalienable possession”, are considered separately in the present work for the more precise identification of the correspondences in the three languages.

On the basis of the syntactic means of expressing possession its specific tripartite division is posited:

- 1) attributive (expressed through attributes with or without agreement),
- 2) predicative (expressed through different types of verbal and verbal-nominal predicates) – in fact, the first two types are studied together as internal possession (cf. Nitsolova 2013: 183–185) and

3) external (expressed by the relation of two noun phrases to / through the predicate).

On the basis of these types of realization a number of studies of the means to express possession in different languages, including Slavic ones, have been conducted (see e.g. the review of literature on the topic in Nitsolova 2013: 184–186, also in Kuna 2012: 11–23; 46–49: 124–142). Since in the present study the semantic potential of the possessive verbs is of major interest, it concerns primarily the predicative possession as a basic type in which verbal semantics is realized.

An impressive attempt at a logical-semantic typology of possession is made by L. Stassen (2009). From his patterns most important for our study is the *have*-possessive pattern, which is essential for the uses in the Slavic languages under consideration. What is more, this is the pattern most clearly expressed in the three languages studied.

Of certain interest are the event schemes of possession suggested by B. Heine (1997: 91–99). From these, most important to our analysis is the action scheme that brings to the fore the possessive potential of verbs like *vzema/vzemam* ‘take’ and *dam/davam* ‘give’ with their ability to express action limited in time and purposefully performed by an animate subject. The localization scheme is also important. It is relatively completely reflected by the Russian construction with the preposition *u* and the verb *byt’* ‘be’ (or other possessive verbs), and it is also attested in earlier periods of development of all the three languages under discussion. Less frequent in terms of quantity, but substantial from the view-point of conceptualization, is the ‘Y is/belongs to X’ scheme, which reflects a patientive perspective.

A mager part of the possessive verbs may be considered as a realization of the one’s own versus somebody else’s opposition at the lexical level (cf. Kostadinova 2008: 64–80). The importance of this opposition for the organization of sign systems in general is explored by the Tartu Semiotic School, with impressive results being produced (concerning the antiquity of the opposition cf. also its place in the analysis of the semiotic oppositions on which the (Proto-)Slavic mythological system is built according to Ivanov and Toporov 1974: 200). This approach, however, leaves part of the uses of the possessive verbs outside the relations within this opposition, whereas many other lexical and grammatical means to express possession participate in it. We are interested mainly in the basic semes defined within groups of verbs from the semantic field of possession and postulated with respect to this opposition (Kostadinova 2008: 65–78). The present attempt at component analysis of the possessive verbal vocabulary has points in contact with this opposition, which, nevertheless, does not exhaust the semantic possibilities of the verbs. This is the main reason for the introduction of the above-mentioned notion and term of *semantic potential* so that the lexical semantics of the verbs and its possible realizations should be explored more completely.

In the work of Sl. Ondrejovič (1989: 91–110), a considerable part of the possessive verbs are classified in view of the converse relations between them – they are analysed as *verba dandi et accipiendi* and grouped into converse couples in terms of conceptualization (e.g. *prodam ~ kupya* ‘sell ~ buy’, *dam ~ vzema* ‘give ~ take’, etc.). These correlations are important for the possessive verbs, but when they are accepted as a basic criterion, a number of uses remain beyond the scope of the researcher, including the nuclear and most frequent verb *imam* ‘have’, although their semantics is just defined through this verb. What is more, all verbs with a position peripheral or marginal to the semantic field are not taken into account. They do not always meet the basic requirement – to form converse pairs. For example, *prodam ~ kupya* ‘sell ~ buy’ form a typical couple of converses with a possessive character, but their common hyperonym *tărguвам* ‘trade’ remains outside this group.

3. The requirement to take into account real relations between verbs – relations based on realized linguistic facts and perceived as *real characteristics of each of the lexical units in a language* (cf. Ščur 1974: 23–26, 53–54) – is accepted as a major prerequisite for a lexical-semantic field to be constructed.

a) The semantic field of possession is constructed on the basis of the Proto-Slavic verb **(j)ьměti* ‘have’ and its successors in the three examined languages – Bulgarian *imam*, Czech *mít*, and Russian *imet’*, as the absolute nucleus of the field in each of the languages because in its basic LSV₁ it has a simple semantic structure, containing only one seme – the possessive one. Analysis and comparison between the forms existent in the three languages is carried out only in respect to the nuclear verb; as for the other verbs, cursory etymological references are made if necessary. The orientation towards holistic analysis and interpretation with a view to practice leads to a combination of three kinds of approach to the construction of a lexical-semantic field starting from one word: 1) on the basis of a word from a given language with a sufficiently broad lexical meaning in respect to the structure of its meaning/meanings and its interaction within the lexical system of the same language (cf. Bogdanov 1977: 15); 2) on the basis of a certain philosophical-linguistic construct playing the role of a tertium comparationis in a contrastive analysis of several languages 3) in terms of contrasting a word with its equivalents from other languages (cf. Červenková 2011: 21).

b) To clarify the current situation in Bulgarian, Russian, and Czech some principles taken from *the methodology for contrastive study of lexical systems*, developed by I. Červenková (2011; 1981), are employed. This methodology supposes that the analysis of pairs of words from two languages should always be bidirectional – from the first to the second language, and vice versa, so that it should completely embrace the relationship between them (which may be of four plausible kinds: identity, inclusion, intersection, and lack of intersection).

c) Since in each language, within its own system, each of the verbs considered interacts *paradigmically* with other verbs which realize the seme of ‘possession’ – most often in combination with other semes (“variable” semes in the terminology of Bogdanov 1977: 15), the initial (nuclear) verb *have* may also participate – together with the other verbs from the field – in parallel syntactic constructions and mutually transforming phrasal units (PhU). Therefore, the next step in constructing the field supposes that the list of the verbs involved in it – and mutual paradigmatic correlates in each of the three languages – should be established.

d) Since it is possible to formulate a semantic relation in different ways depending on the method of interpretation, the *pragmatically conditioned and discursively realized uses of the respective verbs* are taken as an indication that the explored relations really exist.

e) The study operates with the *intuitive notion of possession* as realized in the uses of the verbs successors to the Proto-Slavic **(j)ьměti* ‘have’, then their paradigmatic correlates are analysed starting with Bulgarian. Due to the fact that they express the causative meaning of ‘achievement’ or ‘loss of the quality of possession’, they participate in transformations of predicative phrases containing the verb *imam* ‘have’, even when their possessive meaning is weakened or too abstract at best.

The analysis of the Modern Bulgarian verbs belonging to the nuclear and non-nuclear sectors of the semantic field of possession demonstrates their specific relationship with the Old Bulgarian group of the athematic verbs. Two of them – the identifier *iměti* ‘have’ and the causative *dati* ‘give’ – have belonged to this group at least since the Old Bulgarian epoch. *Възети* ‘take’ is a prefixed derivative from the verb *јети* ‘catch’ cognate to *iměti* ‘have’ (while

its aspectual correlate *vъzъmati* ‘take’ shows a similarity to another cognate – the iterative *imati* ‘catch, take’). Other cognates to *iměti* and *jeŕti* as *otъjeŕti* (> Modern Bulgarian *otnema* ‘take away’), *prijěti* (> Mod. Bulg. *priema* ‘accept’), *zajěti* (> Mod. Bulg. *zaema* ‘borrow’) can be located in the zone closest to the nucleus of the field. We have introduced the notion of wider nucleus of the semantic field of possession, which includes the causative verbs semantically closest to the nuclear one, while their derivatives remain close to the nucleus of the field and yet outside it.

In the earliest historically attested phases of development of the Slavic languages, the verbs *iměti* ‘have’ and *dati* ‘give’ represent an essential part of the syntactic means to express voluntative modality – in Old Bulgarian they participate in the constructions: *dano jestъ* / *dastъ se-* + Dat. + infinitive; *dati* + Dat. + infinitive; *iměti* + infinitive; *iměti* + Acc. + infinitive; *nqždq* + *iměti* + infinitive; *trěbq* + *iměti* (cf. Večerka 1985: 30–32), all of them meaning ‘need’, ‘must’, ‘should’. Some of these uses developed further in the languages considered, and, on the basis of ongoing formalization, modern grammatical uses, accomplished formally and semantically, were established. For example, the formation of future tense forms on the basis of combinations of a verb or noun with modal meaning + infinitive is a process already attested in Old Bulgarian (cf. Pacnerová 1964, Palasová 2005). This proves the complexity and gradual character of the formation of the new future tense grammeme out of formal means already existing in the system, especially if the emerging analytical forms are concerned.

In the process of formation of the well-developed category of verbal aspect, common to all Slavic languages, some athematic verbs acquire perfective correlates (in Bulgarian this process is highly grammaticalized, i.e. the aspect correlation is often only formal, without additional semantic differences, e.g. *jam* ‘eat’ vs. *izjam* ‘eat (all)’ (the same is with the Russian *est*’ vs. *sъest*’). However, there are more than a few cases when deep semantic differences occur with the prefixation: Bulgarian *dam* ‘give’ versus *podam* ‘pass, submit’, *predam* ‘submit, surrender’, *prodam* ‘sell’ (cf. Nitsolova 2008: 36); Czech *dát* ‘give’ vs. *předat* ‘present (a prize)’, *vydat* ‘publish’, *odevzdát* ‘submit’, Russian *dat*’ ‘give’ vs. *podat*’ ‘pass, submit’, *peredat*’ ‘submit, surrender’, *prodatъ* ‘sell’. In spite of this tendency two of the core verbs in the semantic field of possession – *byti* ‘be’ and *iměti* ‘have’ remain without perfective correlates (if we ignore the specific development in Czech, where the perfective form *pojmět* ‘experience for a short time’ also emerges, as well as the imperfective iterative form *mívát* ‘have frequently or from time to time’, both with a very low frequency).

In addition, the verb *jeŕti* ‘catch’ – cognate to *iměti* ‘have’ and denoting a determinate action – is a potential candidate for aspectual correlate of *iměti*, but it retains a meaning closer to the initial ‘catch’ and does not form an aspectual couple with *iměti* ‘have’, in spite of their common origin and semantic potential. At the same time, in the history of Czech, the same verb (like the verbs *býti* ‘be’ and *míti* ‘have’) participates in the formation of compound reflexive inchoative predicates, and thus it comes close to the developing auxiliary verbs – e.g. *je sě* + inf. ‘began to’ in the Old Czech Dalimil’s Chronicle, cf. also Bulg. *zalovja se da*, *zahvana se da* with the same meaning ‘begin to’, where *zalovja se* and *zahvana se* mean ‘snatch’.

The interrelation between possession and existence in the three languages is also considered. As E. Benveniste points out, both existential and possessive semantics is expressed by verbs meaning ‘be’ or ‘have’ in a number of Indo-European and non-Indo-European languages, compare the Indo-European root **es-* ‘be’ and the Latin *habeo*, French *avoir* ‘have’ (Benveniste 1974: 209–213). We accept N. Savickij’s opinion that the expressions containing *habeo* are initially less common and appear later than constructions

like the Russian Dat. case + *byt'* 'be' of the type *mne est'...*, *mne net...* 'to me is..., to me not...' (cf. Savickij 2005: 261–262). Of course, one should not forget the permanent existential function of **es-* 'be', proved also by its comparison with **ues-* 'live', where only the pre-posed formant *-u-* marks the difference between them (cf. Krasuhin 1990: 82). Emphasized is the proximity between possession, existence and localization (cf. Kuna 2012: 51–58 and the literature cited there). This proximity is proved also by the existence of possessive-causative verbs and noun formations parallel to them, such as Bulg. *dobija*, *pridobija* 'get, acquire', *dobitāk* 'livestock', Czech *nabýt* 'acquire', *pozbyt* 'lose', *dobytek* 'livestock, something acquired', *dobyvatel* 'conqueror', Russ. *dobyť* 'conquer', *dobyča* 'booty'.

Special attention is paid to the interpretation of the Modern Russian undoubtedly possessive expressions like *u menja (est')...* (the so-called *u*-constructions) as „konstrukcii posessivnogo naličija“ (constructions of possessive existence), for which a spatial explanation of possession is widely accepted (cf. Lyons 1977: 722–723, Arutjunova, Širjaev 1983: 14–16, 142–186, Seliverstova 1982: 26–27, Ivanova: E. 2009: 114–115). This interpretation represents possession as the presence of an object in a space of heterogeneous entities equivalent to the microcosm of one or more persons, that is “personal space of N”, which is different from the concrete physical space (Bozova 1994: 84–86). When approached from the view-point of pure syntax, the Modern Russian constructions expressing possession display a complete formal similarity to the existential ones (Arutjunova, Širjaev 1983: 14–15), and the differences between the two types appear only after their semantic analysis. We consider this formal identity of the two types of constructions as a syncretic and formally undifferentiated coexistence of the semantic categories of possession and existentiality.

The analysis has established the approximate inventory of possessive verbs in the linguistic material from four synchronic cross-sections of the three languages. In order to define the semantic field of possession for each of the respective periods and identify its members, the following scheme of analysis of the individual lexical units has been adopted:

- 1) Establishing the semantic structure;
- 2) Establishing its corresponding syntactic structure, which may differ significantly from that of other verbs with a similar semantic structure;
- 3) Establishing obligatory valency positions and optional syntactic elements; capacity for elisions;
- 4) Establishing specific ability to combine. It has been established that the verbs with a simple semantic structure, with only one component seme, are extremely rare; most numerous are the verbs with two component semes, the most common and the most widespread being the causative seme as a second component in combination with the possessive one. This situation is characteristic of the wider nucleus of the semantic field of possession – it consists of the verbs *dam*, *davam* in Bulg., *dát*, *dávat* in Czech. and *dat'*, *davat'* in Russ. (all meaning 'give'); *vzema*, *vzemam* in Bulg., *vzít*, *brát* in Czech, and *vzjat'*, *brat'* in Russ. (all meaning 'take'). The sememes of the possessive LSVs of the verbs from the full inventory of the field can have 2, 3, rarely 4 or 5 component semes, among which the possessive seme is irreversibly present.

4. Conclusion. It has been established that not only the lexical units which unambiguously express – solely or predominantly – relations of possession should be considered as possessive, because a larger number of verbs, historically attested and modern, develop uses in which a possessive seme arises. Thus, our material includes a lot of lexemes presented in the tables for the respective periods in Chapters II, III, IV and V. In spite of the

limited number of texts examined, the verbs with a possessive seme outnumber several times the verbs of the nucleus of the field of possession.

The primary meaning realized by the major (the possessive) lexical-semantic variant of the verbs is well developed in all examined texts, which is convincing evidence that the formation of the field was completed in an early epoch, prior to the creation of the oldest Slavic texts at the latest. The established high degree of etymological coincidences between the modern Slavic languages in expressing possession – especially with the nuclear verbs *imam*, *dam/davam*, *vzema/vzemam* in Bulg., *mít*, *dát/dávat*, *vzít/brát* in Czech, *imet'*, *dat'/davat'*, *vzjat'/brat'* in Russ. (all of them meaning 'have', 'give' and 'take' respectively) gives a sufficient reason to believe that, as early as the Proto-Slavic epoch, the formation of the nucleus proper and the wider nucleus of the semantic field of possession had already been completed.

We can observe a different chronology of the processes in the nucleus of the field when we consider the Russian verb *imet'* 'have', whose specialized meaning and stylistic markedness stand in sharp contrast with the wide use of the corresponding Czech verb *mít* (in all four established LSV – possessive, existential, grammatical and phraseological) and the not so wide use of the Bulgarian *imam* (in the same four LSVs). Furthermore, the preservation in Russian of the ancient undifferentiated means to express possession and existence – the verb *byť* 'be' + *u*-construction – testifies to a slower development of the basic and semantically simplest possessive verb in Russian. As relatively late should also be considered the development of the Czech verb *brát* and Russ. *brat'* as imperfective aspectual correlates to the perfective Czech *vzít* and Russ. *vzjat'* 'take' despite the presence of an additional iterative seme in Czech *brát*, Russ. *brat'*. The absence of such development in Modern Bulgarian indicates that at least the Bulgarian linguistic territory was not affected by this process, therefore, it occurred in the post-Proto-Slavic epoch.

The development of systemic relations between the members of the field within possession proper manifests itself within other meanings of the same verbs as well, where they, to a different extent, demonstrate similar properties and a similar tendency to form mutually transformable structures within the boundaries of the field. This may be exemplified by a specific use, established in the empirical material examined, in which the LSV₁ expresses purpose. This use is characteristic not only of the nuclear verb, but of other components of the field as well, and when it is observed the designation of permanent possessive relationship is transformed into designation of temporary proximity for given purpose (e.g. from Supr.: *i vьzemь dětišta otъ zvěřě dastъ materi*. 'and having taken the child from the beast he gave it to its mother'; *ne imaši li inogo nikakogo sьsqda. ni li rizьna da dasi jemu*. 'don't you have any other vessel or precious thing to give them to him'; from Berest.: *Prodavъše dvorъ, idite že sěmo – Smolъnъsku li Kyevu li: deševe ti xlebe*. 'Having sold the land come here – to Smolensk or to Kyjev – the grain is cheap here'; from Tih.: *i ōttogazi dade imanіe mnōgo i sьgradi cъrkva*. 'then he gave a lot of riches and erected a church' and many others). The purpose is not always clearly explicated, the oldest coordinating conjunctions *i*, *a* 'and' are frequently used, or the clauses are joined together with no conjunctions, although the meaning of cause and effect is clearly evident from the discourse.

The expansion of the verb *imam* 'have' into other meanings and functions is not isolated – it is a part of a systemic expansion of the uses of other members of the field of possession. This concerns the existential meanings of the impersonal form *ima* 'there is' of the Bulgarian verb *imam* 'have' (*V dvora imaše goljam oreh*. 'In the yard there was a big walnut-tree.', literally 'In the-yard had big walnut-tree.'). Czech *mít* (*Dnes máme pěkné počasí*. 'Today we have nice weather'), the reflexive form *imet'sja* 'there is' of the Russian

verb *imet* 'have' (*Imelas' scena* 'There was a stage', literally 'It-had (refl.) stage'), the grammaticalized usages of the Bulg. *imam* 'have' (*njama da otide* 'he/she will not go', literally 'has-not to go'); *dam/davam* 'give' (*Dajte da se razberem!* 'Let us come to an agreement!' literally 'Give (imperat. pl.) to understand (refl. 1 p. pl.)!'), Czech *mít* (of the type *mám uvařeno, zameteno* 'I have cooked, swept', literally 'I-have cooked, swept' etc.); *dát/dávat* 'give' (*a dále jim jíti nedá* 'he did not let them go further', literally 'and further to-them to-go he-didn't-give'), Russ. *davat* (*Davajte otstroem damskij magazin!* 'Let us open a boutique!', literally 'Give (imperat. pl.) we-open ladies' shop'), Bulg. *vzema* 'take' (*vze da se usmihva pod mustak* 'he began to laugh in his beard', literally 'he-took to he-smile under (his) moustache'), Russ. *vzjat* 'take' (*vzjal da i zasboil!* 'he began to show obstinacy', literally 'he-took and he-was-obstinate'). The systemic relations of LSV₁ are clearly manifested in the domain of the phraseological usages, especially in combination with names for abstract relationships, feelings and states. In this domain it is possible to use different verbs from the semantic field of possession: Bulg. *imam dumata* ~ *vzemam dumata* ~ *davam dumata*; Czech *mít slovo* ~ *ujmout se slova* ~ *dát/předat slovo*; Russ. *imet' slovo* ~ *vzjat' slovo* ~ *dat' slovo* 'have the floor ~ take the floor ~ give the floor', literally 'have word ~ take word ~ give word' (in Bulgarian 'have the-word ~ take the-word ~ give the-word'), and many others.

The potential of the possessive verbs to develop existential meaning is realized in different ways in the three languages. So in Czech the existential construction is not formalized and limited to only one form of the verb *have* (as is the case with Bulg. *ima*, only in 3 p. sg.), and is quantitatively not so well represented, while in Russian it is formalized by means of the use of *imet'sja*, which is the reflexive form of the verb *imet'* 'have', only in 3 p. sg. and pl. In Bulgarian the existential form of the verb *ima* 'have' is a result of independent development which occurred between the 14th and 17th centuries and corresponds to the state in older periods only in general. It went through an intermediate phase, similar to the forms within the Czech existential uses of LSV₂, characterized by agreement in gender and number, after which the impersonal *ima* 'have' established itself as the only form in the absolute nucleus of the existential semantic field.

The semantic and syntactic structures of the possessive verbs relate in various ways to the functional sentence perspective. The higher the degree of grammaticalization, or phraseologization, of a given syntactic structure – especially when the use of a possessive verb becomes obligatory – the lower its informative and expressive value within the discourse. In such cases, the rhematic part of the sentence within the functional sentence perspective is realized by the facultative elements of the structure whose participation in the discourse is not formally necessary (Bulg. *dam ton na diskusijata* ~ *dam dobăr ton na diskusijata* 'set the tone in the discussion, set a good tone in the discussion' literally 'give (good) tone to-the-discussion'; Russ. *zuby imel zolotyje* 'he had gold teeth' literally 'teeth he-had gold (adj.)').

The individual state of each of the three modern Slavic languages is specific and is the result of their independent development. In this respect, a specific peculiarity of Czech is the development of a separate modal meaning of the verb *mít* 'have' as early as the beginning of its written history. Besides, we may note the greater semantic load of some prepositions which, together with the verb, form set phrases expressing hierarchical and other abstract relations, in which the semantic accent of the functional sentence perspective is placed on the preposition rather than on the verb (*mít někoho pod sebou, mít někoho nad sebou, mít něco za sebou, to má něco do sebe* – literally 'have someone under oneself, have someone above oneself, have something behind oneself, it has something to itself, i.e. it deserves to be considered') – while the pronoun is less informative and may vary according to the discussed

object of reference. Noteworthy is the relative conservatism of Russian in expressing possessive relations – it is just the language in which the u-construction with the impersonal form of the verb *byt'* 'be' lasts long as the nucleus of the possessive field. Nevertheless, the verb *imet'* has also its place in Modern Russian, although as a specialized and stylistically marked member of the field. Otherwise, the rest of the Russian verbs from the semantic field of possession show significant similarities to the other two languages examined.

The semantics of commercial operations is very old and essential to the life of society. That is why, the verbs expressing it also originate in a very early period – they are to be found in a developed form in the oldest Slavic written monuments. It can be inferred that their emergence dates back to an early prehistoric age when the Slavic or even the pre-Slavic society developed.

The observations on the distribution of the verbs of possession and their relationships with the verbal-nominal groups with predicative function decide for the interpretation of the latter not as “decomposed predicates”, but rather as “not-yet-composed predicates”, i.e., in historical perspective, the two types of expression of the same meanings – verbal and verbal-nominal – have existed as synonymous since the very beginning of literature in Slavic. The path of development can often be traced from a combination of a noun with a verb in copulative function to a single verb derived from the root of the noun – cf. the gradual displacement of collocations of the verbal-nominal type by single verbs as *imam nužda*, literally ‘have (a) need’ > *nuždaja se* ‘need’ in Bulgarian, *mít potrebu*, literally ‘have (a) need’ > *potřebovat* ‘need’ in Czech, *otpusit' na svobodu*, literally ‘let to freedom’ > *osvobodit'* ‘(set) free’ in Russian; this is also the case with expressions like Old Bulg. *jeŭi věra* (‘believe, trust’ literally ‘catch faith’) from Supr. with the same meaning as Modern Bulgarian *imam vjara/doverie* (‘believe, trust’, literally ‘have faith/confidence’) and *hvaštam/hvana vjara* (‘believe, trust’, literally ‘catch faith’), which have remained in use in Colloquial Bulgarian but otherwise are displaced by the more frequent and stylistically neutral verb *vjarvam, povjarvam* ‘believe’. The modern preference for verbal-nominal groups in the official business and administrative discourse is imposed by relatively late predicative models, which serve as markers of this stylistic register. Thus, they have become representative of a certain type of discourse and resorting to them allows for a respective actualization of utterance in response to pragmatic needs.

The grammaticalization of possessive verbs, especially those from the nucleus of the semantic field, is related to the extension of their semantic scope beyond their original meaning. However, this does not inflict losses on their semantic potential in any of the languages discussed, even in remote historical perspective. We, therefore, consider that the definitions of grammaticalization as a process of ‘desemantization’ or ‘semantic fading’ (cf. Bratanova’s review 2016: 41) do not apply to possessive verbs. Closer to the reality revealed by our material is C. Lehmann’s (2002: 11) assertion that grammaticalization is a development of new meanings directly depending on pragmatic factors and the frequency conditioned by them (Bratanova 2016: 48–49).

The process of phraseologization (transition to LSV₄) is historically gradual in the modern stage of the languages analysed. The extent of its development determines the spread of the fan of translation equivalents, which in the various languages become increasingly more distinct from their literal translation due to the semantic interaction between their elements (cf. the examples in Tih. *da se ispovedame dokǎto vrěme imame* ~ *i ne imah'me vrěme da plavame*; ‘let us confess while there is time (to do it)’ ~ ‘and there was no weather (suitable) for sailing’, literally ‘to we-confess while time/weather we-have’ ~ ‘and not we-had time/weather to we-sail’). The pragmatic factors of discourse also act in this direction – they

may have developed discourse words or phrases of their own, and seemingly untransformed uses may appear whose knowledge is a must for a good and adequate translation: cf. e.g. Czech. *co vás nemá* ‘why do you say this, I don’t agree with you’, literally ‘what you (acc.) hasn’t’ and Russ. *nu čto vy, čto vy* ‘why do you say this, I don’t agree with you’, literally ‘oh what you (nom.), what you (nom.)’.

The tendency towards phraseologization is most characteristic of the collocations of possessive verbs with nouns from the group of nomina abstracta in the role of possessum. In these cases the linguistic means developed relatively later than the primary denotations of actions with concrete objects, and for this reason a great deal of the primary means of expression develop metaphoric uses under the pressure of the objective needs of abstract discourse. This enhances the frequency of the uses of these collocations, often without transformation of the meaning of their individual constituents, including the possessive verbs.

As a result of the analysis it can be suggested that the same lexeme cannot participate in the same syntagm twice with the same LSV – cf. e.g. Supr.: *отъкаду ubo imать* (LSV₃) *отъса iměti* (LSV₁) ‘how shall he have a father’, literally ‘whence has-he father have’; from the Czech translation of Bulgakov: *to by měl* (LSV₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (JICB₄) ‘every tavern-keeper has always to keep this in mind’, literally ‘this he-should have to have every tavern-keeper always in mind’ etc. Only the cases of reduplication make an exception where the repetition is most often conditioned by stylistic reasons and enhances the effect of the repeated form (e.g. Russ. *davaj, davaj!* ‘go, go!, now!, come on!’, literally ‘give, give’).

On the basis of the relations established between the semantic field of possession and other lexical-semantic fields, a certain modification of V. V. Bogdanov’s theory of the construction of lexical-semantic fields (cf. Bogdanov 1977: 15) can be proposed. In order to ensure the objectivity of the analysis, it is adequate to choose a word with a simple semantic structure, i.e. one containing only one seme in its sememe, as the nucleus (dominant, identifier) of a lexical-semantic field. This facilitates the discovery of related words with a complicated semantic structure, which contain other semes in their sememes besides the nuclear one. The objectivity of this criterion is evidenced by the intuitive preference of linguists, speakers of different languages, for such verbs, for example, in works on the semantic fields of motion, existence, position in space, etc. In the semantic field of possession this position is occupied by the verb Bulg. *imam*, Czech *mít*, Russ. *imet’* ‘have’. A more detailed study of the relations of the semantic field of possession with other lexical-semantic fields remains a matter of future research.

Маргарита Младенова. Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език

Книгата представя анализ на глаголите, а отчасти и на друга предикатна лексика от семантичното поле на притежанието (посесивността) в българския, чешкия и руския език в четири синхронни среза от съществуването на езиците – началния период на книжнината на славянски езици, XIV в., XVII в. и XX–XXI в., с оглед на функционирането им в речта съгласно класическата сосюровска опозиция език ~ реч. Емпиричният материал, който е обект на анализ, е почерпан от по едно по-обемно (или две по-малки по обем) произведения за съответния език през посочените векове. Отправна точка за изследването е представата за водещото положение на

прагматичната потребност да се изрази определено значение, която насочва продуктора на текста към търсене на подходяща формулировка и при евентуална липса на такава води до привличане на съществуващи досега в езиците изразни средства с разширена или дори съвсем нова семантика. В такъв смисъл се търси обхватът на първичните значения, обусловили съвременното състояние, където голяма част от глаголите са многозначни. С тази цел се въвежда понятието *семантичен потенциал*, дефинирано като *способността на даден праезиков корен и неговите исторически наследници да изразява определен кръг от значения, абстрахирани чрез индуктивен анализ и обобщаване на семантиката от реализирани дискурсни употреби във всеки от езиците*. То отразява стремежа да се установят историческите корени, въз основа на които се развива лексикалното значение на интересуващите ни глаголи, както и необходимостта в редица случаи да се представят и взаимоотношенията между думи от различни лексикални и морфологични класове, чиято семантика се опира на общи древни индоевропейски корени.

1. Разработена е собствена методика на изследването, опираща се върху двете известни равнища при проучване на лексиката – лексематичното (включващо всички значения на една дума) и лексико-семантичното (разглеждащо отделните значения самостоятелно като лексико-семантични варианти на думата). Лексико-семантичните варианти (ЛСВ) на глаголите, изразяващи притежание, се разглеждат като членове на лексико-семантично поле (срв. Уфимцева 1974: 76; Бояджиев, 1999: 140), като за доказване на неговото обективно съществуване се прилага компонентен анализ на съответната глаголна лексика. Като критерий за принадлежност на един глагол към лексико-семантичното поле на притежанието се разглежда наличието в неговата структура на посесивна сема, възникваща в синтагматичните съчетания от линейната организация на речта при всяка нова употреба. Така лексико-семантичният вариант представя обобщение на индивидуалните употреби на лексемата с всяко от отделните различни значения.

Методите, които се прилагат при конкретния анализ, за да се установи съставът на семантичното поле са следните:

компонентен анализ на семантиката на интересуващите ни глаголи в съпоставителното изследване (Филипец, Чермак 1985: 61–69; Чермак 2010: 56–60);

семантичен (семасиологичен и ономасиологичен) анализ на системните взаимоотношения в рамките на полето на посесивността за всеки от езиците;

сравнително-историческо изследване на семантиката на съответните глаголи въз основа на установени материални сходства и исторически реконструкции (Хоралек 1962: 17–28; върху ролята на хронологията и широката сравнителна база обръща внимание и Бауер 1963/1972: 18–20); определяне на някои типологични особености на трите езика като фокус, съчетаващ сравнително-историческия и съпоставителния метод (Данчев 2001: 11).

методът на синхронните срезове като спомагателен за сравнително-историческото изследване, преди всичко за проучване на синтагматичните и парадигматичните отношения (Хоралек 1962: 29–32) на глаголите от лексико-семантичното поле на притежанието за установяване на историческите промени в семантиката и употребите им в трите езика.

Анализът тръгва от представата за *с е м е м а т а* на всеки ЛСВ на съответните глаголи като *семантично единство, образувано от една или няколко съставлящи семи*. В такъв смисъл *с е м а т а* от своя страна е схващана като *елементарна семантична съставляща* в значението на всеки от ЛСВ на глаголите (Филипец, Чермак 1985: 66–71).

Като допълнителен критерий за уточняване семантичната структура на глагола се използва понятието *к о н ц е п т у а л и з а ц и я* от когнитивната лингвистика (напр. Шмельов, Булигина 1997; Попова, М. 2012: 33–34), като се има предвид *главният референтен елемент от действителността*, който лежи в основата на семантиката на съответната лексема, т.е. онази особеност на дадено явление, която става основа за назоваване на съответния денотат – в случая посесивните отношения. Тъй като референцията при глаголите (означаващи динамичен признак на дадена субстанция) е по-специфична в сравнение с имената, прилагането му върху посесивните глаголи маркира типа абстрахирани отношения между семите и/или актантите, легнали в основата на семантичната структура на всеки от глаголите. Например при *имам* поради простата му семантична структура концептуализацията изразява само гледната точка на единствения собственик (possessor) към притежаваното (possessum). При *дам* и *взема* обаче, където семантичната структура е усложнена от наличието на втора (каузативна) съставяща сема и отразява съществуването на първи и втори посесор, концептуализацията е огледална – при *дам* тя изразява гледната точка на първоначалния посесор, а при *взема* – гледната точка на новия посесор. При *принадлежда* концептуализацията формулира гледната точка на посесума (пациент) и въз основа на това тя е пациентивна. В синтактичната структура гледната точка най-често отразява позицията на деятеля (агенса), т.е. тя е агентивна.

При някои от глаголите може да се наблюдава и специфично разпределение на факторите, свързани с функционалната изреченска перспектива, при което концептуализацията от гледна точка на даден участник в посесивното отношение не съвпада със семантичния акцент на глагола, който е вграден в собственото значение на корена му. Например при глаголите *лиша* и *липсвам* се изразява семата ‘отсъствие’, но докато при *липсвам* концептуализацията от гледна точка на посесума съвпада със семантичния акцент, при *лиша* концептуализацията е от гледна точка на агент, който може да не участва в посесивното отношение, а функционалният акцент пада върху състоянието на първия посесор след извършване на действието. В такива случаи се прилага и понятието *с е м а н т и ч е н а к ц е н т*.

2. Посесивността принципно отразява взаимоотношенията между две същности – собственик (possessor) и притежавано (possessum), които лежат в основата на представата за притежание (срв. Зайлер 1983). Езиковото изразяване на тези взаимоотношения зависи от гледната точка на говорещия (за ролята на това понятие напр. за българската морфологична система срв. Ницолова 2008: 38–39) – от това, дали на преден план излиза позицията на собственика, или на притежаваното (*имам* vs. *принадлежда*). Собствената структура на посесивността също е нееднородна (Ницолова 2008: 166–167). Трябва да добавим, че чрез компонентен анализ при повечето глаголи от посесивното семантично поле се установява присъствие не на един, а на двама посесори, напр. при глаголите *дам/давам* и *взема/вземам*), които освен това са конверсиви в синтактично отношение с оглед на процеса, означен с глагола (срв. Ондрейович 1989: 91–110). Процесът на преход на посесума от първи към втори посесор е изразен както в концептуализацията на всеки от глаголите, така и в броя и вида на актантите, за които се отваря място в синтактичната структура, породена от предиката.

В повечето работи върху посесивността се отчита нейното взаимодействие с категории като съществуване, локализация, действие, съвместност, които имат различни прояви в отделните езици (срв. Ницолова 2013: 183). С оглед на акционалността за славянските езици може да се добавят освен *взема/вземам*, на който

обръща внимание Б. Хайне (1997: 91) още и неговите парадигматични корелати *дам/давам, оставя/оставям, подам/подавам, предам/предавам, (из)пратя/(из)пращам* и мн. др. Техния състав се уточнява тук на базата на реализирани употреби, за които са от голямо значение дискурсните фактори, определящи нюансите на значението при всяка единична употреба. Затова се отчитат и случаите, при които посесивното значение може да не е основно, но е потенциално възможно в някои контексти.

Наличието на граматични критерии за семантично различаващите се употреби на посесивни глаголи не е задължително. Нерядко са възможни семантични разграничения на два ЛСВ, без това да намира отражение във възникващите синтактични структури. Картината се усложнява и от представите за наличие на постоянна или временна собственост, за случайна или пространствена близост, която за определена микроситуация се изразява с помощта на средствата на същинската посесивност (срв. Куна 2012: 111–115). Използвани са групирания на отношенията като опозицията част ~ цяло, характеристика, човешки отношения и притежание в тесен смисъл. Първите три групи, често разглеждани като „неотчуждаема собственост“, тук не се обединяват с да се отчетат цел по-прецизно съответствията в трите езика.

Въз основа на *синтактичните средства* за изразяване на посесивност се формира нейна специфична тридялба:

- 1) атрибутивна (изразявана с помощта на съгласувани и несъгласувани определения),
- 2) предикатна (изразявана с помощта на различни видове глаголни и глаголно-именни предикати) – всъщност първите два типа се разглеждат обобщено като вътрешна посесивност (срв. Ницолова 2013: 183–185) и
- 3) външна (изразявана чрез отношението на две именни групи към/чрез предиката).

Въз основа на тези типове реализации са осъществени редица изследвания на средствата за изразяване на посесивност в различни езици, включително славянски (срв. напр. прегледа на литература по темата у Ницолова 2013: 184–186; също и у Куна 2012: 11–23; 46–49; 124–142). Тъй като в настоящото изследване главен обект на интерес е семантичният потенциал на посесивните глаголи, то има отношение преди всичко към предикатната посесивност като основен тип, в който се реализира глаголната семантика.

Внушителен опит за *логико-семантична типология на посесивността* представя Л. Стасен (2009). От неговите схеми най-важна за нас е *имам-посесивната*, която е основна за употребите в разглежданите славянските езици. Тя е и най-отчетливо изразителната в изследваните три езика.

Интерес представляват и *събитийните схеми на посесивността*, разработени от Б. Хайне (1997: 91–99). От тях отношение към нашия анализ има преди всичко акционалната схема, която извежда на преден план посесивните възможности на глаголи като *взема/вземам* и *дам/давам* с тяхната способност да изразяват действие ограничено във времето и целенасочено извършвано от одушевен субект. Важна е също локализационната схема, която намира относително пълно отражение в руската *у-*конструкция при глагола *быть* (а и при други посесивни глаголи), както и в по-старите периоди от развоя на трите разглеждани езика. По-слабо застъпена в количествено отношение, но съществена от гледна точка на концептуализацията е схемата ‘У е на Х’, която отразява пациентивната гледна точка.

Голяма част от посесивните глаголи се разглежда като реализация на *опозицията свой ~ чужд* на лексикално равнище у Костадинова (2008: 64–80). Ролята

на тази опозиция за организацията на знаковите системи като цяло се изследва от семиотичната школа в Тарту, където дава впечатляващи резултати (за старинността на опозицията срв. също мястото ѝ в анализа на семиотичните опозиции, върху които е изградена (пра)славянската митологична система според Иванов и Топоров 1974: 200). При този подход обаче част от употребите на посесивните глаголи остават извън отношенията в опозицията, като от друга страна в нея участват и множество други лексикални и граматични средства за изразяване на посесивност. За нас са обект на интерес главно дефинираните основни семи в групи глаголи от семантичното поле на притежанието, формулирани с оглед на опозицията (Костадинова 2008: 65–78). Настоящият опит за компонентен анализ на посесивната глаголна лексика има допирни точки с тази опозиция, която обаче не изчерпва семантичните възможности на глаголите. Това е главната причина за въвеждането на споменатото по-горе понятие и термин *семантичен потенциал* за изследване възможностите на лексикалната семантика на глаголите в относително по-голяма пълнота.

Значителна част от посесивните глаголи са обособени с оглед на *конверсивните отношения* помежду им в работата на Сл. Ондрейович (1989: 91–110), където се разглеждат като самостоятелна група *verba dandi et accipiendi*, поддаваща се в повечето случаи на групиране в конверсивни двойки с оглед на концептуализацията (напр. *продам ~ купя*, *дам ~ взема* и т.н.). Тези корелации са важни за посесивните глаголи, но при приемането им като основен критерии също редица употреби остават извън полезрението на изследователя, включително на ядрения и най-високо фреквентен глагол *имам*, макар че семантиката им се дефинира чрез него. Не се отчитат също всички глаголи с периферно или гранично положение за посесивното семантично поле. Те невинаги отговарят на основното условие – да образуват конверсивна двойка. Например *продам ~ купя* са типична конверсивна двойка с посесивен характер, но техният общ хипероним *търгувам* остава извън тази група.

3. За конструирането на лексико-семантичното поле приемаме като главно изискване да се отчитат действителни взаимоотношения между глаголите, основаващи се на осъществени езикови факти и схващани като *реално съществуващи характеристики на всяка от лексикалните единици в езика* (срв. Шур 1974: 23–26, 53–54).

а) Семантичното поле е конструирано на базата на псл. глагол **(j)ьměti* и неговите наследници в трите разгледани езика: б. *имам*, ч. *mít* и р. *иметь* като абсолютно ядро на полето във всеки от езиците въз основа на това, че в основния си ЛСВ₁ той има проста семантична структура, съдържаща само една сема – посесивната. Анализ и сравнение на формата в трите езика е проведен единствено за ядрения глагол, за останалите се правят само бегли етимологични препратки, където има основания за това. Ориентацията към холистичен анализ и интерпретация с оглед и на практиката води до съчетаване на три съществуващи подхода към конструирането на лексико-семантично поле, изхождащи от една дума:

1) на базата на дума от един език с достатъчно широко лексикално значение предвид структурата на значението/значенията и на взаимодействията ѝ в рамките на лексикалната му система (срв. Богданов 1977: 15);

2) на базата на определен философско-езиков конструкт, който да играе ролята на *tertium comparationis* при анализа на няколко езика в съпоставителен план и

3) с оглед на съпоставката на една дума с нейните еквиваленти от други езици (срв. Червенкова 2011: 20–21).

б) За изясняване на съвременното състояние в българския, руския и чешкия език се прилагат отделни изходни положения от *методиката за съпоставително изследване* на лексикалните системи, разработена от И. Червенкова (2011; 1981), която предвижда анализ на двойките от думи от два езика винаги двупосочно – от единия към другия език и обратно, така че да се обхване пълно взаимоотношението (състоящо се от четири вида потенциални отношения: тъждество, включване, пресичане и непресичане) между тях.

в) Тъй като във всеки от езиците в рамките на собствената му система съответният глагол влиза в *парадигматични отношения* с други глаголи, които реализират семата ‘притежание’ най-често в съчетание с други семи (вариативни по терминологията на Богданов 1977: 15), изходният (ядрен) глагол може да участва успоредно с тях в паралелни синтактични конструкции и взаимно трансформиращи се фразеологични единици (ФЕ). Затова следващата стъпка на конструирането предвижда установяване състава на тези глаголи – парадигматични корелати за всеки от трите езика.

г) Поради възможността семантичните връзки да бъдат конструирани по различни начини в зависимост от интерпретативния подход, като ориентир за реално съществуване на изследваните взаимоотношения се търсят *прагматично обусловените и дискурсно реализирани употреби* на интересующите ни глаголи.

д) Оперира се с *интуитивната представа за притежанието*, така както е осъществена в употребите на глаголите наследници на псл. **(j)ьměti*, а след това се разглеждат и техните парадигматични корелати, като за изходна база се използва състоянието в българския език. Благодарение на това, че изразяват каузативното значение ‘постигане’ или ‘прекръпяване на качеството притежание’, те се появяват при трансформации на предикатни фрази с *имам*, дори когато посесивното значение е отслабено, или в най-добрия случай твърде абстрактно.

Определянето на съвременните български глаголи от ядрената и неядрената част на семантичното поле на притежанието извежда на преден план особената им връзка със старобългарската група на атематичните глаголи. Два от тях – идентификаторът *имѣти* и каузативният *дати* принадлежат към нея най-късно от старобългарската епоха, *възъ-ти* е префиксален дериват от сродния с *имѣти* глагол *ѣти* (а неговият видов корелат *възъмати* проявява сходство с другия сроден корен *имати*), както и с *отъѣти* (> отнема), *приѣти* (> приема), *зѣати* (> заема), които могат да бъдат разположени в следващата, условно казано, най-близка зона до ядрото на полето (говорим за разширено ядро на семантичното поле на посесивността, включващо семантично най-близките до ядрения глагол каузативи, а техните деривати остават в близост до ядрото на полето, но извън него).

В най-ранните исторически засвидетелствани фази от развоя на славянските езици глаголите *имѣти* и *дати* са съществена част от синтактичните средства за изразяване на волунтативна модалност в старобългарския език, където с тяхна помощ се образуват конструкциите: *даню ѣстѣ / дастѣ* с- + дат. п. + инфинитив; *дати* + дат. п. + инфинитив; *имѣти* + инфинитив; *имѣти* + вин. п. + инфинитив; *нѣждѣ* + *имѣти* + инфинитив; *трѣвѣ* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Част от тези употреби получават по-нататъшно развитие в интересующите ни езици, като на базата на продължаваща

формализация се развиват съвременни техни граматични употреби, получили вече пълна формална и семантична завършеност. Например оформянето на бъдеще време при глаголите на базата на съчетанията на конструкции от глагол или съществително с модално значение + инфинитив е вече засвидетелстван процес в старобългарския език (срв. Пацнерова 1964; Паласова 2005). Това доказва сложността и постепенния характер на формиране на новата грамема бъдеще време в рамките на съществуващите в системата формални средства, особено при възникващите аналитични форми.

В процеса на формиране на общата за всички славяни, но специфична за цялото семейство на славянските езици разгърната категория вид на глагола, част от атематичните глаголи се сдобиват с корелати от свършен вид (като в български този процес е силно граматикализиран, т.е. видовата опозиция често е само формална, без семантична разлика (напр. *ям* – *изям*). Но не са малко примерите и за възникване на дълбоки семантични различия при префиксацията (*дам* – *подам*, *предам*, *продам*, – срв. Ницолова 2008: 36; ч. *dát* – *předat*, *vydat*, *odevzdát*, р. *даць* – *подаць*, *передаць*, *продать*, *есть* – *съесть*), но два от основните – *взѣти* и *имѣти* остават без свършен корелат (ако се абстрахираме от специфичното развитие на чешкия език, в който възниква и форма за св. вид *rojmět*, както и итеративна форма от несв. вид *mívati*, макар и с много ниска фреквентност).

Нещо повече, сродният с *имѣти* глагол *ѣти*, означаващ детерминирано действие, и потенциален кандидат за видов корелат на *имѣти*, остава със значение по-близко до изходното ‘хващам’ и не формира видова двойка с *имѣти*, въпреки тяхната обща изходна база и потенциал. Същевременно в историята на чешкия език същият глагол (подобно на *býti* и *míti*) участва в образуването на съставни възвратни предикати с фазово значение ‘започвам да...’, срв. б. *заловя се да...*, *захвана се да...* (напр. в Далимиловата хроника *je sě + inf.* ‘започна да...’), с което се доближава до развиващите се спомагателни глаголи.

Отчита се и взаимодействието между притежание и съществуване в трите езика. Както отбелязва Е. Бенвенист, и при екзистенциалната, и при посесивната семантика в едни индоевропейски и неиндоевропейски езици се наблюдава употреба на глаголи от корена **es-* ‘съм’, а в други – от лат. *habeo*, фр. *avoir* ‘имам’ (Бенвенист 1974: 209–213). Приемаме становището на Н. Савицки, който разглежда изразите с *habeo* като първоначално по-рядко срещани и по-късни като време на разпространение от руските изрази с дат. пад. + *быть* от типа *мне есть...*, *мне нет...* (вж. Савицки 2005: 261–262). Разбира се, не бива да се забравя и трайно съществуващата екзистенциална функция на **es-* ‘съм’, документирана също от сравнението му с **ъes-* ‘живея’, където единствено предпоставеният формант *-ъ* изразява разликата между тях (срв. Красухин 1990: 82). Подчертава се близостта между посесивност, екзистенциалност и локализация (срв. и Куна 2012: 51–58 и посочената там литература). Тя проличава и в съществуването на посесивно-каузативни глаголи и паралелни на тях именни образувания като б. *добия*, *придобия*, *добитък*, ч. *nabyt* ‘придобия’, *pozbyt* ‘загубя’, *dobytek* ‘добитък, нещо придобито’, *dobyvatel* ‘завоевател’, р. *добыть* ‘завоювам’, *добыча* ‘плячка’.

Особено внимание заслужава схващането за съвременната семантика на безспорно посесивните руски изрази от типа *у меня (есть)...* (т. нар. *у-конструкции*), интерпретирани като „конструкции посесивного наличия“, за които се приема пространствена интерпретация на посесивността (срв. Лайънс 1977: 722–723; Арутюнова, Ширяев 1983: 14–16, 142–186; Селиверстова 1982, 26–27; Иванова, Е. 2009:

114–115). Тя дава възможност притежанието да се изрази като наличие на обект в пространство от разнородни същности, представлящи микросвета на едно или повече лица, т.е. „личностно пространство N“, различно от конкретно физическо пространство (Бозова 1994: 84–86). При анализ с чисто синтактичен подход към съвременния руски език конструкциите, изразяващи притежание, проявяват пълно формално сходство с екзистенциалните (Арутюнова, Ширяев 1983: 14–15), а различията между двата типа проличават едва при семантичния анализ. Това формално отношение между двата типа конструкции разглеждаме като синкретично недиференцирано съществуване на двете семантични категории – посесивността и екзистенциалността.

Установен беше приблизителният състав на глаголите с притежателно значение в езиковия материал от трите езика в четирите синхронни среца. За дефиниране на посесивното семантично поле за всеки от разглежданите периоди и за определяне на неговите членове е приета следната схема на анализ на отделните лексикални единици:

1) Установяване на семантичната структура;
2) Установяване на съответната ѝ синтактична структура, която може да се различава значително от тази при други глаголи със сходна семантична структура.

3) Задължителни валентни позиции и факултативни синтактични елементи; възможности за елизии.

4) Особености на съчетаемостта. Установено беше, че глаголите с проста семантична структура, само с една съставляща сема, са много ограничен брой; най-многобройни са глаголите с 2 съставлящи семи, като най-честа и най-масово разпространена е каузативната сема като втора съставляща в съчетание с посесивната. Това съчетание е характерно за разширеното ядро на посесивното семантично поле, където участват глаголите б. *дам, давам*, ч. *dát, dávát* и р. *дать, давать*; б. *взема, вземам*, ч. *vzít, brát* и р. *взять, брать*. Семемите на посесивните ЛСВ на глаголите от пълния състав на полето могат да имат по 2, 3, рядко 4 или 5 съставлящи семи, като сред тях неотменно трябва да присъства посесивна сема.

4. Заключение.

Установено беше, че като посесивни трябва да се разглеждат не само онези лексикални единици, които изразяват еднозначно само или предимно посесивни отношения и че употреби, при които възниква посесивна сема, развиват доста по-голям брой исторически засвидетелствани и съвременни глаголи. Така в нашия материал попаднаха редица лексеми, представени в таблиците за съответните периоди в глава II, III, IV и V. Дори в разгледания ограничен брой текстове изпъкват глаголи с посесивна сема, чийто брой неколkokратно надхвърля броя на глаголите от ядрото.

Първичното значение, реализирано с основния (посесивния) лексико-семантичен вариант на глаголите, е оформено във всички разгледани текстове и това е убедително доказателство, че формирането на полето е било завършено в една ранна епоха, най-късно непосредствено преди създаването на най-старите славянски текстове. Установената висока степен на етимологично съвпадение между съвременните славянски езици в изразяването на посесивно значение (особено при ядрените б. *имам, дам/давам, взема/вземам*, ч. *mít, dát/dávát, vzít/brát*, р. *иметь, дать/давать, взять/брать*) дава основания да смятаме, че още в праславянската епоха формирането на ядрото и най-близката до него част от семантичното поле на притежанието е било вече завършено.

Различна хронология на процесите в ядрото на полето може да се наблюдава при р. *иметь*, чието специализирано значение и стилистична маркираност се откроява на фона на много широката употреба на ч. *mít* (и в четирите установени ЛСВ – посесивен, екзистенциален, граматикализиран и фразеологизиран) и разширената в по-слаба степен употреба на б. *имам* (в същите четири ЛСВ). Освен това запазването на старинното средство за недиференцирано изразяване на посесивно и екзистенциално значение с глагол *быть* + у-конструкция е свидетелство за по-бавно протичане на развитието на специализирания посесивен глагол в руски. Като хронологически относително късно трябва да се разглежда и оформянето на глагола ч. *brát*, р. *брать* като несвършен корелат на ч. *vzít*, р. *взять* въпреки наличието на допълнителната итеративна сема. Липсата на подобен резултат в съвременния български език свидетелства, че най-малко българското езиково землище не е засегнато от този процес, т.е. той е осъществен в следпраславянската епоха.

Възникването на системни връзки, определящи взаимоотношенията между членовете на полето в рамките на същинското притежание, се проявява и в други значения, където в различна степен интересувашите ни глаголи проявяват сходни свойства и склонност да образуват взаимно трансформирани се структури в рамките на полето. Тук трябва да отнесем напр. установената в разгледания емпиричен материал целева употреба, реализирана с ЛСВ₁, която характеризира не само ядрения глагол, но и други съставлящи на полето. При нейното наличие означаването на трайно посесивно отношение се трансформира във временна близост с определена цел. (напр. от Супр.: и възѣмь дѣтишѣ отъ звѣрьѣ дастъ матери. /107; не имаши ли иного никакого съсѣда. ни ли ризѣна да даси ѿмоу. /259; от Берест.: Продавѣше дворъ, идите же сѣмо – Смольнскъ ли Кълевъ ли: дешеве ти хлѣбе.; от Тих.: и ѿтогази даде иманіе много и съгради црква. и мн. др.). Целевата насоченост невинаги е ясно експлицирана, чести са употребите на най-старите съчинителни съюза *и*, *а*, както и безсъюзното свързване, въпреки ясната от дискурса причинно-следствена връзка.

Експанзията на глагола *имам* към други значения и функции не е изолирана, а е част от системно разширяване употребите и на други членове на полето на притежанието. Тук се отнасят екзистенциалните значения на б. *има* (*В двора имаше голям орех.*), ч. *mít* (*Dnes máme pěkné počasí.*), р. *иметься* (*Имелась цена*), граматикализираните употреби на б. *имам* (*няма да отиде*); *дам/давам* (*Дайте да се разберем!*), ч. *mít* (от типа *mám uvařeno, zameteno* и т.н.); *dát/dávat* (*a dále jim jíti nedá*), р. *давать* (*Давайте откроем дамский магазин!*), б. *взема* (*взе да се усмихва под мустак*), р. *взять* (*взял да и засбоил!*). Много ярки са системните връзки от ЛСВ₁, проявявани в областта на фразеологично свързаните употреби, особено в съчетание с названия на абстрактни връзки, чувства и състояния, където е възможно да се употребят различни глаголи от посесивното семантично поле (б. *имам думата* ~ *вземам думата* ~ *давам думата*; ч. *mít slovo* ~ *ujmout se slova* ~ *dát/předat slovo*; р. *иметь слово* ~ *взять слово* ~ *дать слово* и мн. др.)

Потенциалът за развитие на екзистенциално значение при посесивните глаголи се осъществява по различен начин в трите изследвани езика. Например в чешки то не се формализира с ограничаване само до една форма (както б. *има* в 3л. ед.ч.) и количествено е по-слабо представено, а в руски се формализира чрез възвратната форма на глагола *иметь* (*иметься*) само в 3 л. ед. и мн.ч. Екзистенциалната форма на глагола *има* в българския език е резултат от самостоятелно развитие, настъпило между

XIV и XVII в. и кореспондира със състоянието от по-старите периоди само най-общо. То е преминало през междинна фаза, сходна със съгласуваните по род и число форми на чешките екзистенциални употреби на ЛСВ₂, след което *има* се е установила като единствена форма в абсолютното ядро на екзистенциалното семантично поле.

Семантичната и синтактичната структура на посесивните глаголи имат различно отношение към функционалната изреченска перспектива. Колкото по-висока е степента на граматикализация или фразеологизация на съответната синтактична структура, т.е. употребата на нейните членове става задължителна, толкова по-ниска е информативната и експресивната ѝ стойност в рамките на дискурса. В такива случаи семантичната част на изказването в рамките на функционалната изреченска перспектива се носи от факултативните елементи на структурата, чието участие в дискурса не е формално задължително (б. *дам тон на дискусията* ~ *дам добър тон на дискусията*; р. *зубы имел золотые*).

Индивидуалното състояние на всеки от трите съвременни славянски езика е специфично и е резултат на самостоятелния им развой. В това отношение за чешкия език можем да открием като специфична особеност пълното оформяне на самостоятелно модално значение при глагола *mít* още от началото на книжовна дейност на чешки език. Освен него прави впечатление засилената семантична натовареност на някои предлози, които заедно с глагола образуват устойчиви съчетания, изразяващи йерархични отношения, като семантичният акцент на функционалната изреченска перспектива се носи не от глагола, а от предлога (*mít někoho p o d sebou, mít někoho n a d sebou, mít něco z a sebou, to má něco d o sebe*), докато местоимението е по-слабо информативно и може да варира според дискутирания референтен обект. Прави впечатление относителната консервативност на руския език по отношение на изразяването на посесивни отношения – при него се наблюдава най-продължителното запазване на у-конструкцията като ядро на изразяването на посесивни отношения. Въпреки това и глаголът *иметь* има своите позиции в неговата съвременна система, макар и като специализиран и стилистично маркиран член. Извън него обаче останалите членове на посесивното семантично поле проявяват значителни сходства с другите два разгледани езика.

Семантиката на търговските операции е много древна и съществена за живота на обществото. Поради това глаголите, които я изразяват, също са възникнали в много ранен период – откриваме ги в развит вид още в най-старите славянски писмени паметници. По това може да се съди, че тяхното възникване трябва да бъде отнесено към ранна праисторическа епоха, когато се формира славянското или даже предславянското общество.

Наблюденията над дистрибуцията и взаимоотношенията на глаголите с глаголно-именните групи с предикативна функция насочват към интерпретация на последните не като „разложени предикати“, а по-скоро като „още необединени предикати“. Т.е. в историческа перспектива двата вида изразяване на едни и същи значения съществуват като синоними от самото начало на книжнината на славянски език. Нерядко пътят на развитие може да се проследи от съчетание на съществително с глагол в копулативна функция към единен глагол, образуван от корена на съществителното (срв. постепенното изместване на съчетания от типа *имам нужда > нужда се* в българския език, *mít potřebu > potřebovat* в чешки, *отпустить на свободу > освободить* в руски; също и разгледания в Супр. случай с изрази като *ѣти вѣрж = имам вяра/доверие* и *хващам/хвана вяра*, които са останали в съвременния български на колоквиално ниво, като са били изместени от по-широко разпространените *се вярвам*,

повярвам). Съвременното предпочитание към глаголно-именните групи в официално-деловия и административен дискурс е продиктувано от относително късно наложени се в него предикативни модели именно поради тяхното маркирано звучене като белег на този стил на регистър. Така те стават представителни за определен тип дискурс и обръщането към тях дава възможност за съответна актуализация на изказа в отговор на дискурсните потребности.

Граматиализацията на посесивните глаголи, най-вече от ядрото на посесивното семантично поле, е свързана с разширяване на семантичния обхват на съответния глагол извън първоначалното му значение. Това обаче не води до загуба на части от семантичния му потенциал в нито един от разглежданите езици, дори в по-далечна историческа перспектива. Затова смятаме, че в областта на посесивните глаголи не са в сила дефинициите за граматиализацията като процес на десемантизация или семантично избледняване (срв. прегледа на Братанова 2016: 41). По-близо до действителността в нашия материал е становището на Кр. Леман (2002: 11), че при граматиализацията става дума за развиване на нови значения в пряка зависимост от прагматичните условия и честотата, обусловена от тях (Братанова 2016: 48–49).

Процесът на фразеологизация (преход към ЛСВ₄) е исторически постепенен и градуален в съвременните езици. Степента на развитието му обуславя разтваряне на ветрилото от преводни еквиваленти, които в други езици стават все по-различни от буквалния превод поради семантичното взаимодействие между елементите им (срв. примерите в Тих. *да се исповъдаме докътъ връме имаме ~ и не имаме връме да плаваме*; ‘да се изповядаме докато има време ~ времето не беше подходящо за плаване’). В този аспект въздействат и прагматичните фактори на дискурса, които могат да имат оформени собствени дискурсни думи или изрази, както и поява на наглед нетрансформирани употреби, чието познаване е задължително условие на добрия и адекватен превод (срв. напр. ч. *so vás nemá* и р. *ну что вы, что вы* ‘какво говорите’).

Тенденция към фразеологизация в най-голяма степен проявяват съчетанията на посесивни глаголи с названия от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум. В тези случаи езиковите средства са се развили относително по-късно от първичните названия за действия с конкретни предмети и затова значителна част от първичните изразни средства развиват преносни употреби под въздействие на обективните потребности на абстрактния дискурс. Това засилва повторителността на употребите, без да налага задължително сериозни трансформации в собственото значение на отделните съставляващи, включително посесивните глаголи.

В резултат на направения анализ може да се предложи обобщението, че една и съща лексема не може да участва в една и съща синтагма два пъти с един и същ ЛСВ (срв. примери от Супр.: отъкъждоу вбо *иматъ* (ЛСВ₃) отъца *имѣти* (ЛСВ₁); от чешкия превод на Булг. *to by měl* (ЛСВ₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) и др.). Изключение правят само случаите на редупликация, където повторението най-често е обусловено от стилистични съображения, за засилване въздействието на удвоената форма (напр. р. *давай, давай!*).

Въз основа на установените взаимоотношения на посесивното семантично поле с други лексико-семантични полета може да се предложи известна корекция на теоретичната постановка на В.В. Богданов относно конструирането на лексико-семантичното поле (срв. Богданов 1977: 15): За да се гарантира обективността на анализа, като ядро (доминанта, идентификатор) на лексико-семантичното поле е

подходящо да се избере дума с проста семантична структура, т.е. съдържаща само една съставляваща сема в семемата си. Това улеснява откриването на свързаните с нея думи с усложнена семантична структура, които освен ядрената съдържат в семемата си и други семи. За действителното съществуване на този критерий свидетелства интуитивното насочване на носителите на различни езици именно към такива глаголи в трудове, в които се формира например семантичното поле на глаголите за движение, за съществуване, за положение в пространството и т.н. При посесивното семантично поле това положение заема глаголят б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь*. Подробното изследване на взаимоотношенията на посесивното семантично поле с други лексико-семантични полета остава въпрос на бъдещи изследвания.

Маргарита Младенова. Семантика глаголов обладания в българском, чешком и русском языках

В настоящей работе представлен анализ глаголов, а частично и остальной предикатной лексики, семантического поля притяжания (посессивности) в болгарском, чешком и русском языках в рамках четырех периодов их существования – начального периода славянской книжности, XIV в., XVII в. и XX–XXI вв. – с учетом их функционирования в речи согласно классической сосюровской оппозиции язык ~ речь. Анализируемый эмпирический материал экскерпирован из одного объемного (или двух меньших по объему) произведений на каждом из трех языков (для каждого из четырех периодов). Отправной точкой исследования является идея о ведущем положении прагматической потребности выразить определенное значение, в силу которой продиктор текста вынужден искать подходящие средства выражения, а в случае нехватки таких средств – использовать уже существующий языковой материал с расширенной или даже с совершенно новой семантикой. Таким образом, нас интересует объем первичных значений, которые обусловили возникновение современного состояния, характеризующегося полисемантичностью большинства глаголов. В связи с этим было введено понятие *семантического потенциала: способность праязыкового корня и его исторических наследников выражать определенное количество значений, абстрагированных посредством индуктивного анализа и обобщения семантики текстовых употреблений исследуемых глаголов в трех языках*. Соответственно, были определены первичные исторические корни, на которых развивается лексическое значение интересующих нас глаголов. Для целей анализа в ряде случаев было необходимо представить и взаимоотношения между словами разных лексических и морфологических классов, чья семантика строится на общих древних индоевропейских корнях.

1. Разработана методика, относящаяся к двум уровням анализа лексики – лексематического (включающего все значения одного слова) и лексико-семантического (анализирующего отдельные значения самостоятельно, как лексико-семантические варианты слова). Лексико-семантические варианты (ЛСВ) глаголов, означающих притяжание, рассматриваются как члены общего для каждого языка лексико-семантического поля (ср. Уфимцева 1974: 76; Бояджиев, 1999: 140), а в качестве доказательства объективности его существования приводятся результаты компонентного анализа глагольной лексики. Критерием принадлежности глагола к лексико-семантическому полю притяжания является наличие в его структуре посессивной семы, возникающей в синтагматических сочетаниях в рамках линейной организации речи с каждым новым употреблением. Таким образом, ЛСВ представляет

собой обобщение индивидуальных употреблений лексемы с каждым отдельным значением.

Методами конкретного анализа, установливающего состав семантического поля, являются:

- компонентный анализ семантики посессивных глаголов в сопоставительном плане (Филипец, Чермак 1985: 61–69; Чермак 2010: 56–60);
- семантический (семасиологический и ономасиологический) анализ системных взаимоотношений в рамках поля притяжания для каждого языка в отдельности;
- сравнительно-историческое исследование семантики глаголов на основе материальных сходств и исторических реконструкций (Горалек 1962: 17–28;
- на роль хронологии и широкого сравнения обращает внимание и Бауэр 1963/1972: 18–20);
- определение некоторых типологических особенностей трех языков как фокус сочетания сравнительно-исторического и сопоставительного методов (Данчев 2001: 11).

Метод синхронных срезов как вспомогательное средство сравнительно-исторического исследования, прежде всего для изучения синтагматических и парадигматических отношений (Горалек 1962: 29–32) глаголов лексико-семантического поля притяжания, необходимого для определения исторических изменений в их семантике и употреблении в трех языках.

Анализ опирается на понятие *с е м е м ы* каждого ЛСВ соответствующих глаголов как *семантического единства одной или нескольких составляющих сем.* В свою очередь

с е м а рассматривается как *элементарная семантическая составляющая* значения каждого ЛСВ глагола (Филипец, Чермак 1985: 66–71).

Дополнительным критерием уточнения семантической структуры глагола является понятие *к о н ц е п т у а л и з а ц и и* разработанное когнитивной лингвистикой (напр. Шмелев, Булыгина 1997; Попова 2012: 33–34). Оно обозначает *главный референтный элемент действительности*, который является основой семантики данной лексемы, т.е. относится к той особенности данного явления, на которой строится название соответствующего денотата (в нашем случае, посессивных отношений). Так как референция глаголов (означающих динамический признак данной субстанции) специфическая по сравнению с именами, по отношению к посессивным глаголам понятие концептуализации сводится к типу абстрагированных отношений между семами и/или актантами, на которых основана семантическая структура каждого из глаголов. Например, глагол *иметь* благодаря своей простой семантической структуре выражает своей концептуализацией только точку зрения единственного посессора по отношению к его собственности. Но у *дать* и *взять*, чья семантическая структура осложняется наличием второй (каузативной) семы и предполагает существование первого и второго посессора, концептуализация симметрическая – у *дать* она выражает точку зрения первоначального посессора, а у *взять* – точку зрения нового посессора. В случае глагола *принадлежать* концептуализация выражает точку зрения пациенса, поэтому она пациентивна. В синтаксической структуре точка зрения чаще всего отражает позицию деятеля (посессора-агенса), т.е. она агентивна.

У некоторых глаголов можно наблюдать и специфическое распределение факторов, связанных с функциональной перспективой (актуальным членением) предложения, когда концептуализация с точки зрения одного участника посессивного отношения не совпадает с семантическим акцентом глагола, присущим собственному

значению его корня. Например, оба глагола *лишить* и *недоставать* выражают негацию посессивного отношения (сему ‘отсутствие’), но у *недоставать* концептуализация с точки зрения посессума совпадает с семантическим акцентом, а у *лишить* концептуализация представлена с точки зрения агенса, который может не быть участником посессивного отношения, тогда как функциональный акцент поставлен на состоянии первого посессора по проведении действия. В таких случаях используется понятие *семантического акцента*.

2. В принципе посессивность выражает взаимоотношения между двумя сущностями – притяжателем (possessor = посессор) и собственностью (possessum = посессум), на которых основано представление о притяжении (см. Зайлер 1983). Языковое выражение этих взаимоотношений зависит от точки зрения говорящего (о роли этого понятия, например, для морфологической системы болгарского языка см. Ницолова 2008: 38–39), т.е. от того, что оказывается в центре внимания – позиция притяжателя или собственности (*иметь* vs. *принадлежать*). Собственная структура посессивности тоже негомогенна (Ницолова 2008: 166–167). Добавим, что в результате компонентного анализа большинства глаголов семантического поля притяжения установлено наличие не одного, а двух посессоров (например, у глаголов *дать/давать* и *взять/брать*, которые кроме того являются синтаксическими конверсивами при выражении процесса, называемого глаголом (см. Ондрейович 1989: 91–110). Процесс перехода посессума от первого к второму посессору выражен концептуализацией каждого глагола, а также количеством и видом актантов, которым соответствует определенная позиция в синтаксической структуре, порожденной глаголом-предикатом.

Большинство работ, посвященных посессивности, принимает во внимание ее взаимодействие с категориями бытия, локализации, действия, совместности, которые проявляются по-разному в отдельных языках (см. Ницолова 2013: 183). С учетом акциональности в славянских языках можно добавить не только глагол *взять*, на который обращает внимание Б. Гейне (1997: 91), но и его парадигматические корреляты *дать/давать*, *оставить/оставлять*, *подать/подавать*, *передать/передавать*, *послать/посылать* и мн. др. В нашем исследовании их состав определяется на основе действительных употреблений, для которых очень важно выявление дискурсивных факторов, обуславливающих актуализацию тех или иных оттенков значения. Это дает возможность учесть те случаи, когда посессивное значение не является основным, но оказывается потенциально возможным в определенных контекстах.

Наличие грамматических критериев семантических различий в разных употреблениях притяжательных глаголов не обязательно. В ряде случаев возможны семантические разграничения двух ЛСВ без отражения этого факта в возникающих синтаксических структурах. Положение осложняется наличием постоянной или временной собственности, случайной или пространственной близости, которая в конкретной микроситуации выражена при помощи средств выражения посессивности (см. Куна 2012: 111–115). Группы отношений составлены на основе оппозиции часть ~ целое, характеристики, человеческих отношений и притяжения в узком смысле слова. Первые три группы часто рассматриваются как „неотъемлемая принадлежность“, но в данной работе это понятие не используется, чтобы не объединять разные семантические случаи.

На основе синтаксических средств выражения посессивности проводится ее специфическое деление на три группы:

- 1) атрибутивная (выражаемая при помощи определений),
- 2) предикативная (выражаемая при помощи разных видов глагольных и глагольно-именных предикатов) – первые два типа объединяются термином *внутренняя посессивность* (см. Ницолова 2013: 183–185),
- 3) внешняя (выражаемая отношением двух именных групп посредством предиката).

На основе этих типов реализаций возник целый ряд исследований средств выражения посессивности в разных языках, в том числе славянских (см. обзор Ницоловой 2013: 184–186, Куны 2012: 11–23; 46–49; 124–142 и др.). Так как в настоящей работе в центре внимания находится семантический потенциал притяжательных глаголов, нас интересует прежде всего предикативная посессивность как основной тип, реализующий глагольную семантику.

Обширный опыт логико-семантической типологии посессивности представлен в книге Л. Стассена (2009). Из его схем выражения притяжания главной для нас оказывается *иметь*-посессивная, т.к. она наиболее ярко выражает притяжание в трех рассматриваемых славянских языках.

Интерес для нас представляют и событийные схемы посессивности, разработанные Б. Гейне (1997: 91–99). Среди них первостепенное значение имеет акциональная схема, которая выдвигает на первый план посессивные возможности таких глаголов, как *взять/брать* и *дать/давать*, с их способностью выражать действие, ограниченное во времени и целенаправленно производимое одушевленным субъектом. Важна тоже локализационная схема, которая относительно полно отражена в русской у-конструкции с глаголом *быть* (и с многими другими посессивными и непосессивными глаголами), а также во всех трех рассматриваемых языках в течение старших периодов их развития. Не так частотна в количественном отношении, но важна с точки зрения концептуализации схема ‘У принадлежит X-у’, которая выражает пациентивную точку зрения.

Значительная часть посессивных глаголов рассматривается как проявление оппозиции *свой ~ чужой* на лексическом уровне М. Костадиновой (2008: 64–80). Значение этой оппозиции для организации знаковых систем в целом углубленно исследовано тартуской семиотической школой (о древности этой оппозиции свидетельствует также ее место в анализе семиотических оппозиций, на которых построена (пра)славянская мифологическая система по Иванову и Топорову 1974: 200). Однако эта оппозиция оставляет в стороне часть употреблений притяжательных глаголов, а с другой стороны в ней принимают участие и множество других лексических и грамматических средств выражения посессивности. Главным объектом нашего интереса к этой работе являются дефиниции основных сем в группах глаголов семантического поля притяжания, сформулированных с учетом этой оппозиции (Костадинова 2008: 65–78). Настоящий опыт компонентного анализа посессивной глагольной лексики близок анализу данной оппозиции, но вместе с тем мы учитываем тот факт, что она не охватывает исчерпывающим образом семантические возможности глаголов. Именно потому здесь применяется уже дефинированное выше понятие *семантического потенциала*, которое позволяет достаточно полно описать лексическую семантику глаголов.

Значительная часть посессивных глаголов обособлена в связи с конверсивными отношениями в работе Сл. Ондрейовича (1989: 91–110), где они

рассматриваются как самостоятельная группа *verba dandi et accipiendi*, поддающаяся в большинстве случаев группировке в конверсивные пары на базе концептуализации (напр. *продать* ~ *купить*, *дать* ~ *взять* и т.д.). Эти корреляции важны для посессивных глаголов, но если принять их как основной критерий, то целый ряд употреблений останется за рамками исследования, включая ядерный и самый частотный глагол *иметь* (несмотря на то, что их семантика определяется именно посредством него). Не учитываются и все глаголы периферийного или пограничного положения в посессивном семантическом поле. Они не всегда удовлетворяют основное условие – образовывать конверсивные пары. Подобно положению например у *продать* ~ *купить* – это типичная конверсивная пара посессивного характера, но их общий гипероним *торговать* остается вне этой группы.

3. Конструирование лексико-семантического поля определяет как базовую потребность учитывать действительные взаимоотношения между глаголами, основанные на действительных языковых фактах и понимаемых как *реально существующие характеристики каждой лексической единицы в языке* (см. Щур 1974: 23–26, 53–54).

а) Семантическое поле конструировано на псл. глаголе **(j)yměti* и его продолжениях в трех рассматриваемых языках: б. *имам*, ч. *mít* и р. *иметь* как абсолютное ядро поля в каждом из трех языков на основе того, что в его главном ЛСВ₁ представлена простая семантическая структура, содержащая только одну сему – посессивную. Анализ и сравнению форм в трех языках подвергнут только ядерный глагол, а об остальных глаголах даны только беглые этимологические заметки там, где это необходимо. Стремление провести анализ и интерпретацию полно и с практической перспективы ведет к объединению трех существующих подходов к конструированию лексико-семантического поля на основе одного слова:

1) на основе слова из одного языка с достаточно широким и простым лексическим значением с учетом структуры его значения/значений и взаимодействия в рамках лексической системы (см. Богданов 1977: 15);

2) на основе одного философско-языкового конструкта, который выступает в роли *tertium comparationis* в анализе нескольких языков в сопоставительном плане и

3) с учетом сопоставления одного слова с его эквивалентами в других языках (см. Червенкова 2011: 20–21).

б) Для установления современного состояния в болгарском, чешском и русском языках применяются основные положения *методики сопоставительного исследования* лексических систем, разработанной И. Червенковой (2011; 1981), которая предполагает анализ лексически пар слов из двух языков в обе стороны – от одного языка к другому и обратно, так чтобы было возможно проследить отношения между ними полностью (с учетом четырех видов потенциальных отношений: тождества, включения, пересечения и непересечения).

в) Т.к. в каждом языке в рамках его собственной системы рассматриваемый глагол входит в *парадигматические отношения* с другими глаголами, в которых сема ‘притяжание’ присутствует чаще всего в сочетании с другими семами (вариативными по Богданову 1977: 15), первоначальный (ядерный) глагол может участвовать вместе с ними в синтаксически параллельных конструкциях и взаимно трансформирующихся фразеологических единицах (ФЕ). Поэтому следующий шаг конструирования должен установить состав этих глаголов – парадигматических коррелятов в каждом из трех языков.

г) Ввиду возможности конструировать семантические связи по-разному в зависимости от применяемого интерпретативного подхода, в качестве доказательства реального существования установленных отношений приводятся *прагматически обусловленные и осуществленные в тексте употребления* исследуемых глаголов.

д) Работа оперирует *интуитивным представлением* о *притяжании* так, как оно отражено в употреблениях глаголов-продолжителей псл. **(j)yměti*, а потом рассматриваются и их парадигматические корреляты. Исходной точкой стало состояние в болгарском языке. Благодаря тому, что данные глаголы выражают каузативное значение ‘достижение’ или ‘конец качества притяжания’, они появляются при трансформации предикативных фраз с глаголом *иметь*, даже когда посессивное значение ослаблено, или, в лучшем случае, слишком абстрактно.

Установление состава современных болгарских глаголов ядерной и неядерной зон семантического поля притяжания подчеркивает их специфическую связь с древнеболгарской группой атематических глаголов. Два из них – идентификатор *имѣти* и каузатив *дати* присутствуют в атематической группе по крайней мере с древнеболгарской эпохи, *възѣти* является префиксальным дериватом родственного с *имѣти* глагола *ѣти* (а его видовой корелат *възѣмати* сходен с корнем *имати*), а также и с *отѣти* (> отнять), *приѣти* (> принять), *зѣти* (> занять), которые можно определить в следующей, ближайшей к ядру зоне поля (речь идет о расширенном ядре семантического поля посессивности, включающем семантически близкие к ядерному глаголу каузативы, чьи дериваты остаются в близости к ядру, но уже за его пределами).

Глаголы *имѣти* и *дати* являются важной частью синтаксических средств выражения волюнтаривной модальности в древнеболгарском языке, где с их помощью образуются конструкции: *дано ѣстъ / дастъ са* + дат. п. + инфинитив; *дати* + дат. п. + инфинитив; *имѣти* + инфинитив; *имѣти* + вин. п. + инфинитив; *наждѣ* + *имѣти* + инфинитив; *трѣѣ* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Часть этих употреблений получают дальнейшее развитие в интересующих нас языках и на основе дальнейшей формализации развиваются современные их грамматикализованные употребления, уже полностью обособленные формально и семантически. Например, формы будущего времени глаголов на основе сочетаний конструкции глагола или существительного с модальным значением + инфинитив уже засвидетельствованы в древнеболгарском языке (срв. Пацнерова 1964; Паласова 2005). Этот факт является свидетельством сложности и постепенного характера формирования новой граммы ‘будущее время’ в рамках существующих в системе формальных средств, особенно при возникновении новых аналитических форм.

В процессе формирования общей для всех славян, но специфической для всей семьи славянских языков развернутой категории глагольного вида, у части атематических глаголов появляются корреляты совершенного вида (в болгарском этот процесс сильно грамматикализован, т.е. видовая оппозиция часто является только формальной, без семантического различия (напр. *ям* – *изям*). Вместе с тем существует немало примеров появления глубоких семантических различий, возникающих по префиксации (б. *дам* – *подам*, *предам*, *продам*, – срв. Ницолова 2008: 36; ч. *dát* – *předat*, *vydat*, *odevzdát*, р.

дать – подать, передать, продать, есть – съесть), но два основных глагола – *взѣти* и *имѣти* – остаются без коррелята сов. вида (если не считать специфику чешского языка, где возникает и форма сов. вида *pojmět* и итеративная форма от несов. вида *mívat*, которые однако характеризуются низкой частотностью).

Более того, родственный глаголу *имѣти* глагол *ѣти*, означающий детерминированное действие и являющийся потенциальным „кандидатом“ в видовые корреляты *имѣти*, остается со значением ближе к первоначальному ‘держать в руке’, т. е. не формирует видовую пару с *имѣти*, несмотря на их общую основу и потенциал. В истории чешского языка этот глагол (подобно *býti* и *míti*) принимает участие в формировании составных возвратных предикатов с фазовым значением ‘начать ...’, см. б. *заловя се да...*, *захвана се да...* (напр. в Далимиловой хронике *je sě + inf.* ‘начал ...’), и это его сближает с развивающимися вспомогательными глаголами.

Установлено также взаимодействие между притяжением и бытием в трех языках. Как замечает Э. Бенвенист, для выражения и бытийной, и притяжательной семантики в некоторых индоевропейских и неиндоевропейских языках употребляются глаголы с корнем **es-* ‘быть’, а в других – с лат. *habeo*, фр. *avoir* ‘иметь’ (Бенвенист 1974: 209–213). Мы принимаем точку зрения Н. Савицкого, который рассматривает сочетания с *habeo* как первоначально редкие и распространенные позже, чем русские сочетания дат. пад. + *быть* типа *мне есть...*, *мне нет...* (см. Савицкий 2005: 261–262). Разумеется, нельзя забывать и о постоянной бытийной функции **es-* ‘быть’, регистрируемой при его сравнении с **yes-* ‘жить’, где единственно начальный формант *-ѹ-* выражает различие между ними (см. Красухин 1990: 82). Подчеркнута близость притяжания, бытия и локализации (см. и Куна 2012: 51–58, там же и другую литературу). Эта близость видна и в существовании посессивно-каузативных глаголов и параллельных с ними именных образований типа б. *добия* ‘добыть’, *придобия* ‘раздобыть’, *добитък* ‘скот’, ч. *nabýt* ‘приобрести’, *pozbyt* ‘потерять’, *dobytek* ‘скот, завоевание’, *dobyvatel* ‘завоеватель’, р. *добыть*, *добыча*.

Особенно важно понимание современной семантики безусловно посессивных русских фраз типа *у меня (есть)...* (т. наз. *у-конструкций*), интерпретированных как „конструкции посессивного наличия“, у которых принята пространственная интерпретация посессивности (см. Лайонс 1977: 722–723; Арутюнова, Ширяев 1983: 14–16, 142–186; Селиверстова 1982, 26–27; Иванова, Е. 2009: 114–115). Она дает возможность понимать притяжание как наличие объекта в личном пространстве одного или больше лиц, состоящем из разнородных сущностей, представляющих их микромир, т.е. „личностное пространство N“, которое не совпадает с конкретным физическим пространством (Бозова 1994: 84–86). При анализе на основе чисто синтаксического подхода к современному русскому языку конструкции, выражающие притяжание, показывают полное формальное сходство с бытийными (Арутюнова, Ширяев 1983: 14–15), а различия между двумя типами можно установить только на основе семантического анализа. Это формальное совпадение двух типов конструкций здесь рассматривается как синкретическое недифференцированное существование двух семантических категорий – притяжания и бытия.

Был определен состав глаголов притяжательного значения в языковом материале трех языков в четырех синхронных срезах. Для дефиниции посессивного семантического поля в каждом рассмотренном периоде и для установления его членов принята следующая схема анализа отдельных лексических единиц:

- 1) Установление семантической структуры;
- 2) Установление соответствующей синтаксической структуры, которая может значительно различаться у глаголов сходной семантической структуры;
- 3) Выявление обязательных валентных позиций и факультативных синтаксических элементов; возможности элизии;
- 4) Установление особенностей сочетаемости. Было констатируется, что глаголов с простой семантической структурой, содержащей только одну составляющую сему, мало. Шире представлены глаголы с двумя составляющими семами, у которых самой частотной и распространенной является каузативная сема, как вторая составляющая совместно с посессивной. Это сочетание характерно для глаголов расширенного ядра посессивного семантического поля, где располагаются глаголы б. *дам, давам*, ч. *dát, dávát* и р. *дать, давать*; б. *взема, вземам*, ч. *vzít, brát* и р. *взять, брать*. Семемы посессивных ЛСВ у глаголов полного состава поля могут иметь по 2, 3, реже 4 или 5 составляющих сем, но среди них обязательно должна присутствовать посессивная сема.

4. Заключение.

Было установлено, что как посессивные следует рассматривать не только те лексические единицы, которые однозначно выражают только или главным образом отношение притяжания, и что употребления, актуализирующие посессивную сему, развиваются у большего количества исторически засвидетельствованных и современных глаголов. Таким образом в наш материал попал целый ряд лексем (представленных в таблицах соответствующих периодов в главах II, III, IV и V). Даже в ограниченном количестве текстов, проанализированных в нашей работе, выступают глаголы, содержащие посессивную сему, чье количество в несколько раз превосходит количество ядерных глаголов семантического поля притяжания.

Первичное значение, реализованное основным (посессивным) лексико-семантическим вариантом глаголов, оформлено во всех рассмотренных текстах. Этот факт убедительно доказывает, что формирование этого поля было завершено в очень раннюю эпоху, не позже периода непосредственно перед созданием старейших славянских текстов. Зафиксированный высокий уровень этимологического совпадения между современными славянскими языками при выражении посессивного значения (особенно у ядерных б. *имам, дам/давам, взема/вземам*, ч. *mít, dát/dávát, vzít/brát*, р. *иметь, дать/давать, взять/брать*) дает основания считать, что еще в праславянскую эпоху формирование ядра и ближайшей к нему зоны семантического поля притяжания было уже завершено.

Неодинаковую хронологию процессов ядра семантического поля можно наблюдать у р. *иметь*, чье специализированное значение и стилистическая маркированность выступают на фоне весьма широкого употребления ч. *mít* (и в четырех установленных ЛСВ – посессивном, бытийном, граматикализированном и фразеологизованном) и менее расширенном употреблении б. *имам* (в тех самых четырех ЛСВ). Кроме того, существование древнего средства недифференцированного выражения притяжательного и бытийного значения при помощи глагола *быть* + у-конструкции является свидетельством менее быстрого протекания устанавливания специализированного посессивного глагола в русском языке. Как хронологически относительно позднее мы должны рассматривать и оформление глагола ч. *brát*, р. *брать* как коррелят несов. вида по отношению к ч. *vzít*, р. *взять* несмотря на наличие дополнительной итеративной семы. Отсутствие подобного результата в современном болгарском языке

свидетельствует о том, что по крайней мере болгарская языковая территория осталась вне этого процесса, т.е. он был осуществлен после конца праславянской эпохи.

Возникновение системных связей, определяющих взаимоотношения между членами поля в рамках притяжания, выступает и в других значениях, где посессивные глаголы в разной степени проявляют подобные свойства и склонность образовывать взаимно трансформирующиеся структуры в рамках поля. К ним относится, например, установленное в нашем эмпирическом материале целевое употребление, реализованное в ЛСВ₁, которое типично не только как характеристика ядерного глагола, но и других составляющих семантического поля. При его наличии постоянное посессивное отношение трансформируется во временную близость с определенной целью (напр. в Супр.: и въземъ дѣтишѣ отъ звѣръ дадѣтъ матери. /107; не имашѣ ли иного никакого сѣжда. ни ли ризнѣ да дасѣ кому. /259; в Берест.: Продавъше дворъ, идите же съмо – Смольньскѣ ли Кълевѣ ли: дешеѣ ти хлебе.; в Тих.: и ѿтогази даде иманіе много и сѣгради црква. и мн. др.). В старшие периоды цель не всегда ясно эксплицирована, часто употребляются самые древние сочинительные союзы *и*, *а*, а также и бессоюзное соединение, несмотря на ясную из дискурса причинно-следственную связь.

Экспансия глагола *иметь* к новым значениям и функциям не изолирована, она является частью системного расширения употреблений и других членов поля притяжания. Сюда относим бытийные значения б. *има* (*В двора имаше голям орех.*), ч. *mít* (*Dnes máte pěkné počasí.*), р. *иметься* (*Имелась цена*), грамматикализированные употребления б. *имам* (*няма да отиде*); *дам/давам* (*Дайте да се разберем!*), ч. *mít* (типа *mám uvařeno, zameteno* и т.д.); ч. *dát/dávat* (*a dále jim jíti nedá*), р. *давать* (*Давайте откроем дамский магазин!*), б. *взема* (*взе да се усмихва под мустак*), р. *взять* (*взял да и засбоил!*). Очень яркими системными связями характеризуется ЛСВ₁, которые проявляются в области фразеологически связанных употреблений (ЛСВ₄), в особенности в сочетаниях с названиями абстрактных связей, чувств и состояний, где возможно употребить разные глаголы посессивного семантического поля (б. *имам думата ~ вземам думата ~ давам думата*; ч. *mít slovo ~ ujmout se slova ~ dát/předit slovo*; р. *иметь слово ~ взять слово ~ дать слово* и мн. др.)

Потенциал развития бытийного значения у посессивных глаголов реализуется по-разному в трех исследованных языках. Например, в чешском бытийное значение не формализовано только у одной формы (как б. *има* в 3л. ед.ч.) и представлено в меньшем количестве случаев, а в русском оно формализовано возвратной формой глагола *иметь* (*иметься*) только в 3 л. ед. и мн. ч. Бытийная форма глагола *има* в болгарском языке является результатом самостоятельного развития, имевшего место между XIV и XVII вв. и связанного с состоянием старших периодов только в самом общем плане. Оно прошло смежной фазой, подобной согласованным в роде и числе формам чешских бытийных употреблений ЛСВ₂, после чего форма *има* закрепились как единственная в абсолютном ядре бытийного семантического поля.

Семантическая и синтаксическая структуры посессивных глаголов относятся по-разному к функциональной перспективе предложения. Чем выше степень грамматикализации или фразеологизации синтаксической структуры (т.е. употребление ее членов является облигаторным), тем ниже становится степень ее информативной и экспрессивной выразительности в рамках дискурса. В таких случаях рематическая часть высказывания в рамках функциональной перспективы предложения основана на факультативных элементах структуры, чье участие в дискурсе формально не

обязательно (б. *дам тон на дискусията* ~ дам добър тон на дискусията; р. *зубы имел золотые*).

Индивидуальное состояние каждого из трех современных славянских языков специфично и является результатом их самостоятельного развития. В этом отношении особенностью чешского языка является полное оформление самостоятельного модального значения у глагола *mít* еще с начала книжности на нем. Была выявлена усиленная семантическая значимость некоторых предлогов, которые вместе с глаголом образуют фразеологические сочетания, выражающие йерархические отношения. Семантический акцент функциональной перспективы предложения несет не глагол, а предлог (*mít někoho*

p o d sebou, mít někoho n a d sebou, mít něco z a sebou, to má něco d o sebe). Что касается местоимения, оно является менее информативным и может варьироваться в зависимости от референтного объекта. Относительно консервативен в выражении притяжания русский язык – в нем наблюдается самый длинный период существования посессивной у-конструкции как ядро посессивных отношений. Несмотря на это глагол *иметь* завоевал свои позиции в современной системе русского языка, хотя и как стилистически маркированное средство. За исключением *иметь*, остальные члены посессивного семантического поля проявляют значительные сходства с болгарским и чешским языками.

Семантика торговых операций очень древняя, испокон веков она занимала важное место в жизни общества. Поэтому глаголы, которые ее выражают, тоже возникли в очень ранний период – они присутствуют в развитом виде еще в самых старых славянских письменных памятниках. Из этих источников можно судить о том, что возникновение данных глаголов относится к ранней праисторической эпохе, когда формировалось славянское или даже предславянское общество.

Наблюдения над дистрибуцией и взаимоотношениями глаголов с глагольно-именными группами с предикативной функцией подсказывают интерпретацию последних не как „разложенных предикатов“, а скорее как „еще необъединенных предикатов“. Т.е. в исторической перспективе можно утверждать, что оба способа выражения сходных значений сосуществуют как синонимы с самого начала книжности на славянском языке. Нередко можно проследить путь развития от сочетания существительного с глаголом-связкой к единому глаголу, образованному от корня существительного (срв. постепенное замещение сочетаний типа б. *имам нужда* > *нуждая се*, ч. *mít potřeby* > *potřebovat*, р. *отпустить на свободу* > *освободить*; см. также и случай в Супр. *ѣти вѣрѣ* = б. *имам вяра/доверие* и *хващам/хвана вяра*, которые остались в современном болгарском на уровне просторечия, а их место в литературном языке позже было занято формами *вярвам, повярвам*). Современное предпочтение глагольно-именных групп в официально-деловом дискурсе возникло относительно поздно в результате установления некоторых предикативных моделей именно в силу их функционирования как маркеров соответствующего стилевого регистра. Таким образом, они приобрели статус представительных языковых средств для данного типа дискурса, а их употребление дает возможность актуализировать высказывание для удовлетворения определенных дискурсивных потребностей.

Грамматикализация посессивных глаголов, прежде всего ядра посессивного семантического поля, связана с расширением семантического объема глагола за пределами его первоначального значения. Но этот процесс не ведет к потере частей его семантического потенциала ни в одном рассмотренном языке, даже в дальней исторической перспективе. Поэтому мы считаем, что в области притяжательных

глаголов дефиниции грамматиализации как процесса десемантизации или семантического ослабления (см. обзор этих мнений у Братановой 2016: 41) не действительны. Языковые данные, представленные в нашем материале, свидетельствуют о том, что более правомерным является мнение Кр. Лемана (2002: 11), согласно которому грамматиализация связана с развитием новых значений в прямой зависимости от прагматических условий и частотности, обусловленной ими (Братанова 2016: 48–49).

Процесс фразеологизации (переход к ЛСВ₄) в историческом плане протекает постепенно и является градуальным в современных языках. Степень его развития обуславливает изменения в переводных эквивалентах, которые в других языках все больше удаляются буквального перевода вследствие семантического взаимодействия между их элементами (см. примеры из Тих. *да се исповѣдаме докѣтъ врьме имаме ~ и не имаме врьме да плаваме*: ‘исповедаться пока еще есть время ~ погода была неподходящей для плавания’). Здесь важное место занимает и воздействие прагматических факторов в дискурсе. Оно может проявляться в использовании особых дискурсивных слов и выражений, а также в нетрансформированных на первый взгляд употреблениях, которые необходимо знать, чтобы перевести адекватным образом (см. напр. ч. *co vás nemá* = р. *ну что вы, что вы*, = б. *какво говорите* как средство выражения несогласия).

Тенденцию к фразеологизации часто проявляют сочетания посессивных глаголов с названиями группы *nomina abstracta* в роли посессума. В этих случаях языковые средства развились относительно позже, чем первичные названия действий с конкретными предметами, и поэтому у значительной части первичных средств выражения в силу объективных потребностей развиваются переносные значения абстрактного дискурса. Таким образом, усиливается повторительность употреблений без значительных трансформаций собственного значения отдельных составляющих, в том числе посессивных глаголов.

В результате проведенного анализа можно предложить обобщение, что одна и та же лексема не может входить в состав одной и той же синтагмы два раза с одним и тем же ЛСВ (см. примеры из Супр.: *отъкъдоу сво иматъ* (ЛСВ₃) *отъца имѣти* (ЛСВ₁); из чешского превода Булг. *to by měl* (ЛСВ₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) и мн. др.). Исключением из этого правила являются только случаи редупликации, где повторение чаще всего обусловлено стилистическими соображениями и применяется для усиления воздействия двойной формы (напр. б. *Взитай, взитай!*, ч. *Už to mám! Už to mám!*, р. *Давай, давай!*).

На основе наблюдаемых взаимоотношений семантического поля притяжения с другими лексико-семантическими полями можно предложить коррекцию теоретического положения В. В. Богданова о конструировании лексико-семантического поля (срв. Богданов 1977: 15): Для обеспечения объективности анализа в качестве ядра (доминанты, идентификатора) лексико-семантического поля целесообразно выбрать слово с простой семантической структурой, т.е. содержащей только одну составляющую сему в семеме. Это обеспечит обнаружение слов, у которых семантическая структура осложнена другими семами, кроме ядерной. О действительном существовании этого критерия говорит интуитивная ориентация носителей разных языков именно к таким глаголам в работах, где конструируется, например, семантическое поле глаголов бытия, движения, положения в пространстве и т.д. В случае семантического поля притяжения это положение занимает глагол б. *имам*,

ч. *mít*, р. *иметь*. Таким образом, исследование взаимоотношений поля посессивных глаголов с другими семантическими полями остается задачей дальнейших исследований.